

Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavırları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri¹

Mert Arslanalp, Boğaziçi Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
ORCID: 0000-0003-0451-866X
E-posta: mert.arslanalp@boun.edu.tr

T. Deniz Erkmen, Özyegin Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
ORCID: 0000-0002-6044-1364
E-posta: deniz.erkmen@ozyegin.edu.tr

Özet

Türkiye'de çeşitli gruplar tarafından organize edilen birçok protesto gerçekleşmekte olsa da protestolar idareciler tarafından farklı yollarla engellenmeye çalışılmaktadır. Protesto ve protesto baskılanması konusundaki literatür, farklı baskı yöntemlerinin protestoları sönmüleyebileceğii gibi daha çok insanın protestolara katılmasını da sağlayabileceğini gösteriyor. Son dönemlerde yapılan çalışmalar, protestoların ve getirilen protesto engellerinin kamuoyu tarafından algılanma biçiminin söz konusu eylemlilik halinin hangi yöne doğru gideceğini belirttiğini vurguluyor. Bu makale, belirtilen vurgunun önemini göz önüne alarak 2020 yılında İstanbul'da gerçekleştirdiğimiz, 1003 kişilik örneklemi olan bir anketin sonuçlarını paylaşmayı amaçlamakta ve kamuoyunun protesto hakkını, protestoları ve protestolar karşısındaki engellemeleri nasıl algıladığına anlamaya çalışmaktadır. Bu anlama çabasına eşlik eden sorular şöyle özetlenebilir: Protestoların kabul görmüş siyasi katılım yöntemleri olarak görülmediği Türkiye'de, protestoların bastırılması halk arasında bir tepkiye yol açıyor mu? Bu tepkiler farklı protestolar için benzer mi yoksa protestoların içeriğinin ve kimler tarafından organize edildiğinin bu tepkilerle bir bağlantısı var mı? Kimlik ve siyasi aidiyete göre bu tepkiler farklılaşıyor mu?

Makale, bu soruları yanıtlayarak dünyada gelişmekte olan ve Türkiye'de gölgdede kalan bir alana empirik veri ile katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bulgularımız bugüne kadar olan çalışmaları destekler şekilde Türkiye'de bir siyasal katılım şekli olarak protestoların normalleşmediğini ve İstanbul'da yaşayan vatandaşların çoğunun protesto hakkının önemini kabul etmekle birlikte protestoların farklı sebeplerle kısıtlanması desteklediğini göstermektedir. Kamu otoritesinin protestoları kısıtlamak için kullandığı güvenlik, toplum sağlığı ve toplumsal hassasiyetler gibi gerekeler halkın arasında bir karşılık bulmakta, protesto yasakları partiler-üstü bir şekilde kabul görmektedir. İstanbul

halkının çoğunuğu protestolara karşı baskında bir artış olduğu izlenimi taşımamakta ve protesto hakkının hayatı geçirilmesi konusunda herhangi bir kaygı taşımamaktadır. Öte yandan farklı grupların konuya bakışları arasında belirli ayırmalar olduğunun altını çizmek gereklidir. Öncelikle protestoları kimin düzenlediği ve protestoların ne hakkında olduğu ile baskıcıların nasıl görüldüğü arasında bir bağlantı vardır. Parti kimliğine ve aidiyetine bağlı farklı göz ardı etmek mümkün olmamakla birlikte Kürt meselesi ve Kürt kimliği ya da LGBT hakları söz konusu olduğunda halkın protesto yasaklarını daha kolay kabullenenebildiği gözlemlenmektedir. Buna karşılık kadın hakları, çevre meseleleri ya da sosyoekonomik konuları merkeze alan protesto eylemlerine partiler üstü bir sempati duyulduğu söylenebilir.

Anahtar kelimeler: Protesto, Protesto baskılama, Otoriterleşme, Kamuoyu, Türkiye.

How Do Citizens Evaluate Protest Rights and Protest Bans? Findings From a Survey on Citizen Attitudes in İstanbul

Abstract

Protests in Turkey have faced increasing and varied forms of repression within the last decade. Existing literature on protest repression demonstrates that while repression can quell protest mobilization, it can also lead to more people joining in the protests. In explaining these dynamics, newer studies on the repression-dissent nexus have pointed to the importance of public opinion of protest repression. In this article, using an original survey we conducted in Istanbul during 2020 with a sample population of 1003 people, we explore how the public in Istanbul perceives protests, the right to protest, and repression of protests. In Turkey where protests are not widely accepted as conventional forms of political participation, do the repression of protests cause reactions among the public? Are these reactions similar for different protests, or does the issue or the organizers of the protests matter? Do these reactions vary among the public according to their political identification?

Our results support existing findings on protest participation in Turkey and add new insights. First, in-line with existing research we see that protests as a form of political participation are not normalized in Turkey. While most citizens admit the importance of the right to protest, they also support its limitation for various reasons. The “emergency” justifications used by officials to limit the right to protest, such as public security and public health, as well as public sensibilities resonate with the public. Moreover, there is a great deal of cross-partisan acceptance and support when it comes to repression of protests via protest bans. Majority of Istanbul’s public does not seem to think that repression of protests has been increasing and in fact consider the protest rights to

373 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavrıları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

be in a “good state”. Yet we also encounter significant variations in public opinion. The issue/organizers of protests matter; the public accepts protest bans more readily when it comes to the Kurdish and LGBT issues with important partisan differences and is more lenient towards protests when they involve women’s rights, environmental issues or socio-economic problems in ways that cut across partisan divides. That is, for Istanbul’s public, not all protests are created equal. We believe that this might play a role in the differential treatment of protests by authorities.

Keywords: Protests, Protest repression, Autocratization, Public opinion, Turkey.

Giriş

Türkiye’de uzun bir süredir devam etmekte olan otoriterleşme süreci siyasi ve sosyal hayatın birçok veçhesini değiştirmektedir (Esen ve Gümüşçü, 2016; Sözen, 2020). Süregiden otoriterleşmenin dönüştürüldüğü alanlardan birinin protesto ve sokak hareketleri olduğunu ve bu konuda diğer alanlara kıyasla daha az akademik çalışma bulunduğu söylemek mümkün. Bugüne kadar protesto ve sokak hareketlerinin Türkiye’de olağan bir siyasal katılım şekli olarak kabul edildiğini iddia etmek zor olsa da özellikle Olağanüstü Hal (OHAL) dönemi ve sonrasında muhalif sokak hareketlerinin ciddi bir şekilde engellenmeye çalışıldığı ve protesto alanının kısıtlandığı görülmeye (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2021). Var olan araştırmalar bu kısıtlamaların sadece polis şiddetiyle değil, protesto yasakları ve idari cezalarla da uygulandığını gösteriyor (Arslanalp ve Erkmen, 2020a; 2020b). Bu tespitlerden hareketle bu makalede, Eylül-Kasım 2020’de İstanbul Ekonomi Araştırma şirketi aracılığıyla İstanbul’daki gerçekleştirdiğimiz 1003 kişilik bir anketin sonuçlarını kullanarak İstanbul halkın genel olarak protesto ve protesto hakkını, özel olarak bu alanda artmaktadır kısıtlamaları nasıl algıladıklarını anlamaya çalışacağız. Nitekim özellikle muhalif olarak adlandırılabilen hareket ve protestoların ciddi baskı altında olduğu Türkiye’de bu baskıya karşı halkın ne gibi bir tepki verdiği ya da bu yasakları nasıl algıladığına dair empirik bilgimiz sınırlı kalmayı sürdürüyor. Oysa aşağıda altını çizeceğimiz üzere, halkın protestolara ve protesto kısıtlarına dair algı ve tutumlarının hem protesto mobilizasyonunun dinamiklerine hem de devletin pratikleri üzerine etkisi olabileceğini gözden kaçırılmamak gereklidir.

Bu çalışmada genel hatlarıyla şu soruları yanıtlamaya odaklıyoruz: Hem anayasada hem uluslararası insan hakları sözleşmelerinde temel bir hak olarak tanımlanan barışçıl protesto hakkı, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları tarafından nasıl algılanıyor? Protestoların kabul görmüş bir siyasal katılım yöntemi olarak görülmediği ve halkın arasında yaygın olarak kullanılmadığı Türkiye’de protestoların bastırılması halkın arasında bir tepkiye yol açıyor mu? Protestoların bastırılması ne zaman meşru görülmeye, ne zaman tepki

doğuruyor? Protestoların içeriğinin, kimler tarafından organize edildiğinin, ya da vatandaşların kimliklerinin bu tepkilerle bir ilişkisi var mı? Bu sorularla bağlı olarak Türkiye'de sıkılıkla kullanılan protesto yasaklarının halk tarafından nasıl algılandığı da bu çalışmanın odaklarından birisidir. Polis şiddetinden farklı olarak, protestoları protesto gerçekleştirmeden idari araçlar ile engellemeye çalışan ve Türkiye'de kullanım sıklığı otoriterleşme sürecinde artmış olan (Arslanalp ve Erkmen, 2020a) protesto yasakları halk tarafından sorunlu görülüyor mu ve bir tepkiye yol açıyor mu? Yasaklara karşı tepkiler protestonun içeriği veya kimler tarafından organize edildiğine göre değişiyor mu?

Araştırmayı Türkiye'nin "protesto başkenti" olarak nitelendirebileceğimiz İstanbul'daki Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarıyla gerçekleştirdik. Anketin sonuçlarını kullanarak aşağıda detaylandıracagımız ve betimsel ampirik veriyle destekleyeceğimiz üzere, İstanbul'da dahi protestoya katılım oranı çok düşük seviyede seyretmektedir. Protestoların yasaklanması ve kısıtlanmasına yönelik destek ise kimlikleri ve partizan kimlikleri aşan bir şekilde yüksek olmakla birlikte hangi protestoların sınırlanırabileceğine dair tavır protestoyu yapanların kimliği ve anketi cevaplayanların siyasal aidiyeti ile bağlantı göstermektedir. Her ne kadar Türkiye'de en çok protestonun gerçekleştiği il olsa (Uysal, 2017: 75-80) ve Türkiye nüfusunun neredeyse beşte birini barındırsa da araştırmamız İstanbul'da yapılmış olduğu için anketin sonuçlarını Türkiye nüfusuna genellemenin mümkün olmadığı kanıṣındayız. İstanbul'da protestolar özellikle küçük şehirlere göre daha sık ve daha geniş katılımla gerçekleştiği için şehir halkın protestolarla daha așina olması beklenebilir. Bu durum protestoların gündelik hayatın daha olağan bir parçası olarak kabul edilmesi ve protestolara karşı daha özgürlükçü bir tavır anlamına gelebileceği gibi bir mega-şehirde protestoların gündelik hayatı aksatma kapasitesi de göz önüne alındığında negatif tepkiler de doğabilir. Her ne kadar sonuçlarımızı Türkiye'ye genelleyemesek de araştırma sonuçlarının Türkiye'deki kamuoyu eğilimlerini anlamak için kullanılabileceğini düşünüyoruz.

Bu çalışmanın amacının anket araştırmamızın sonuçlarının detaylı bir betimsel analizini sunmak olduğunu da belirtmeliyiz. Bu sonuçların işaret ettiği nedensellik ilişkilerinin sistematik nicel bir analizi ise bu makalenin kapsamının dışında kalmaktadır. Sorduğumuz soruların ve bu betimsel analizin Türkiye üzerine başka araştırmaları besleyeceğini umuyoruz. Aşağıda öncelikle bu çalışmada bizi ilgilendiren soruların mevcut çalışmalarla bağlantısının altını çizecegiz; sonra Türkiye'de protestolar ve protestoların bastırılmasının kısa bir değerlendirmesini yapacağz; sonraki bölümde bu arka plan üzerine anket sonuçlarını değerlendirecek ve bir tartışmayla makaleyi sonlandıracağız.

375 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavırları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

Protestoların Baskılanması ve Kamuoyunda Baskının Algılanması

Kurumsallaşmış yolların dışında bir siyaset yapma ve siyasi katılım biçimini olarak sokak protestoları ve toplumsal hareketler, her ne kadar demokratik rejimlerde normalleşmiş ve sistem tarafından kabul edilir yöntemler olarak görülseler ve yasalarla korunsalar da otoriteleri rahatsız etme, gündelik siyaseti hatta kurumsal düzeni sarsma potansiyeline sahiptirler (Tilly, 1978; McAdam, 1999). Protestolar tam da bu düzeni sarsma kapasitelerinden, potansiyel ve öngörülemez sonuçlarından dolayı otoriteler tarafından düzenlenmesi, kontrol edilmesi ve hatta bastırılması gereken oluşumlar olarak görülürler (Robertson, 2010). Protestoların kontrolü ve bastırılması, Batı odaklı olmakla beraber üzerinde uzun süredir çalışılan bir konu. Bu bölümde bu literatürdeki bazı önemli eğilimlere dephinerek bu çalışmanın literatür ile ne gibi bir diyalog kurduğunu aktaracağız.

Protestoların/toplumsal hareketlerin bastırılması kavramsallaştırmasıyla, en geniş tanımıyla toplu bir eylemin/protestonun gerçekleştirilebilmesini zorlaştıran, “bedelini arttıran” (Tilly, 1978) eylemler ifade edilir. Bu anlamda hem devlet hem de devlet-dışı/özel gruplar tarafından uygulanan çok çeşitli müdahale ve eylemler, protestoların bastırılması başlığı altında ele alınabilir. Nitekim sadece protestolarla sınırlı olmamakla beraber, araştırmacılar farklı baskılama çeşitlerini ortaya koyup (Earl, 2003) bu farklı baskılama çeşitlerinin farklı sonuçları olabileceğinin altını çizerler. Örneğin Earl (2003), baskının çeşitli boyutlarını (baskı yönteminin görünür/açık veya gizli olması, baskının kimler tarafından uygulandığı ve baskının niteliği) vurgularken; Boykoff (2007) baskı tipolojisini baskının işleme mekanizması üzerinden kurar.

Bizim açımızdan burada vurgulanması gereken nokta, hakkında araştırma yapılmış farklı baskı yöntemleri olmakla beraber, bu farklı yöntemlerin literatürde bir arada ele alınıyor ve yeterince ayırtlanmadır olması (Earl, 2003: 45-46). Daha da önemlisi, söz konusu olan protestoların bastırılması olunca, çalışmaların ağırlıklı olarak açıkça gözlemlenebilen ve şiddet içeren müdahalelere (Earl, 2011: 265), özellikle de polise ve polisin baskılmasına odaklanması. Nitekim bütün baskılama yöntemleri içinde üzerinde en çok çalışılmış olanları polis müdahaleleri ve polis şiddetidir. Polis müdahalesi, bunların neden/ne zaman/ne şekillerde gerçekleştiği, zaman içinde değişimi, polisin yapısı ve organizasyonu ve baskının ilişkisi üzerine Avrupa ve Amerika odaklı oldukça gelişmiş bir literatür mevcuttur (Della Porta ve Reiter, 1998). Bu çalışmanın bir odağı olan protesto yasakları ise polis şiddetinden farklı (fakat çoğu zaman polis şiddetiyle beraber işleyen ve onu meşrulaştırma işlevi gören) ve üzerine araştırma olmayan bir baskılama yöntemidir.² Protesto yasakları,

protestoları daha gerçekleşmeden engellemeye çalışıyor; açıkça fiziksel şiddet içermiyor ama böyle bir şiddetin uygulanabileceğini de zimnen ilan ediyor; gücünü kanunların belli yorumlarından alıyor ve idari amirler tarafından ilan ediliyorlar.

Polis müdahalelerinin alandaki çalışmalar için merkezi önemini kabul etmekle birlikte, protestoların baskılanması üzerine mevcut araştırmaları kabaca baskıyı bağımlı değişken olarak ele alan (yani baskının kendisini anlamaya çalışan ve neden bazı zamanlarda, bazı yerlerde, bazı protestoların baskı ile karşılaşlığını sorunsallaştıran) çalışmalar ve baskıyı bağımsız değişken olarak ele alan (yani baskının protestolar üzerindeki etkilerine, baskının sonuçlarına bakan) araştırmalar olarak ikiye ayırmak mümkün. Baskının protesto üzerindeki etkilerine bakan çalışmalar, tarihsel olarak araştırmaların büyük ve önemli bir kısmını kaplaza da oldukça karmaşık bulgular ortaya koyuyorlar (Davenport, 2007: 1–23). Burada baskıların protesto ve toplumsal hareketleri sönmleyebileceği gibi, bazı durumlarda “geri-teperek” (*backlash*) mobilizasyona (Francisco, 2004; Aytaç, Schiumerini ve Stokes, 2018), hatta radikalleşmeye sebep olabileceği, bazı durumlarda ise hiç etki göstermediği ya da protestocuların taktik değiştirmesine yol açtığı öne sürülmüyor. Baskı ve protesto arasındaki bu belirsiz ilişki literatürde baskı-muhalefet bağı (*repression-dissent nexus*) (Lichbach, 1987)³ olarak adlandırılıyor. Bu anlamda, baskının ne zaman protestocuları katılımdan vazgeçirdiği ve protestoları sönmemişti, ne zaman hareketlenmeye yol açtığı literatürde tam anlamıyla cevaplanmamış ve hakkında halen araştırma üretilen bir alan olmayı sürdürüyor (Earl, 2011: 267–268). Farklı düzeylerde gerçekleştirilen bu araştırmaların çoğunlukla baskının hedef aldığı gruplara ya da toplumsal hareketlere, protestoya katılanlara ve protestocular ile polis arasındaki ilişkiye (McPhail ve McCarthy, 2005) odaklandıklarını söylemek mümkün. Daha geniş toplum kesimlerinin baskıları nasıl gördüğü ve bunun (özellikle baskı ve protesto arasındaki bu ilişki üzerinde) ne gibi etkileri olabileceği gørece daha az çalışmaya konu olmuş bir alan olarak karşımıza çıkıyor.

Oysa protestoların bir amacının protestoya katılmamış olan (belki de kararsız) kişilere bilgi aktarmak, protestonun talepleri ve hedeflerine dair fikir ve kanaatlerini dönüştürerek toplumsal destek üretmek ve/veya onları protestoya çağrımak/katmak olduğu düşünürse, sadece aktivistlerin değil protestonun parçası olmayan insanların da protestoları ve baskıyı nasıl algıladıklarının yukarıda altını çizdiğimiz baskılama ve hareketlenme arasındaki belirsiz ilişkiye şekillendiren faktörler içinde bir rol oynaması beklenir (Curtice ve Behlendorf, 2021). Örneğin, Opp ve Roehl (1990) oldukça erken tarihli ve aktivistlere odaklanan bir çalışmalarında baskının haklı ya da haksız görülmesinin

377 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavırları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

mobilizasyon süreçlerini şekillendiren bir faktör olduğunun altını çizdiler. Aktivistlerin demokratik bir toplumda protestoların bastırılmasını neden ve nasıl gayrimeşru gördüklerini ve bunun onların katılımını nasıl teşvik ettiğini ele alan bu araştırma baskının görülebilir olmasının da mobilizasyon için önemli olduğunun altını çizmesi bakımından önem taşiyor (Opp ve Roehl, 1990: 541).

Buradan hareketle *protestonun parçası olmayan insanların* da şiddet ve protestoları meşru görüp görmediklerinin mobilizasyon süreçlerinde nasıl bir rol oynayacağı takip edilmesi gereken bir soru olarak ortaya çıkıyor. Nitekim son yıllarda yapılan çalışmalar, protestoların ve protestolara karşı baskınların her grup tarafından aynı görülmediğini, ya da her protesto ve protesto baskılanmasının toplum üzerinde aynı etkiyi yaratmadığını ortaya koymaya başladı (Aytaç, Schiumerini ve Stokes, 2018; Curtice ve Behlendorf, 2021; Edwards ve Arnon, 2021). Bu araştırmalar, hem protesto yapan grubun/kısilerin kimlik ve ideolojilerinin, hem de baskıyı/müdahaleyi gören/değerlendiren/tepki gösteren grup ve kısilerin kimlik ve ideolojilerinin önemine işaret ediyor. Örneğin, baskının protestonun parçası olmayan/protestonun dışındaki insanlar tarafından farklı algılanabileceğinin ve bu yüzden farklı gruplarda farklı tepkilere yol açabileceğinin altını çizen sınırlı sayıdaki çalışmaların biri, 2015 yılında gerçekleştirilen bir anket deneyine dayanarak baskının, hükümete muhalif grupların protestoya katılması (duygusal reaksiyon/kızgınlık yaratarak) sağladığını ama hükümetin destekçileri üzerinde benzer bir etki yaratmadığını ortaya koyuyor (Aytaç, Schiumerini ve Stokes, 2018: 1214–1217). Keza Edwards ve Arnon'un (2019) çalışması da protestocuların kimliklerinin bir protestonun barışçıl ya da şiddet içeren bir protesto olarak algılanmasını etkilediğini gösteriyor. Daha da önemlisi, Edwards ve Arnon'un araştırmasının katılımcıları bir protestonun barışçıl olduğunu düşünseler bile dış-grupların bastırılmasını destekliyor. Bu araştırma, tehdit olarak görülmeyen bir dış-grubun bastırılmasına destek, tehdit olarak görülen bir iç-grubun bastırılmasına destek seviyesinde olduğunu gösteriyor. Bunların yanı sıra, protestoların baskılanmasının toplum tarafından nasıl görüldüğü, hangi şartlarda ve kimlere karşı baskının meşru görüldüğüne dair bilginin devleti yönetenler tarafından da bilindiğini/tahmin edildiğini ve dolayısıyla bu “bilginin” devletin farklı tür ve gruplar tarafından düzenlenen protestolara yönelik pratiklerini de şekillendirdiğini düşünebiliriz. Yani toplum içindeki grupların protesto algısı protesto dinamiklerini farklı açılardan etkileyen, önemli bir unsur olarak gözükmekte.

Söz ettigimiz araştırmalardan ilham alarak ve bunların sınırlılıklarını gözeterek bu çalışmada, elimizdeki anket sonuçlarına dayanarak Türkiye'de halkın protestoları ve protestoları engellemek için kullanılan araçları nasıl gördüklerini inceleyeceğiz. Bunu yaparken polis müdahaleleri yanında, son 10 yılda sıkılıkla

ve artan bir şekilde kullanılan bir bastırma aracı olan protesto yasaklarını da ele alacağız. Bu anlamda, çalışmamız hem gelişmeye devam etmekte olan bir alana katkıda bulunuyor hem de üzerine çok çalışılmamış bir baskılama yöntemi haline gelen protesto yasaklarına odaklıyor.

Arka Plan: Türkiye'de Protestolar, Protesto Kontrolü ve Protesto Yasakları

Ayşen Uysal'ın (2017: 19–20) belirttiği üzere, Türkiye'de protestoların tarihi aynı zamanda protestonun pratikte bir temel hak ve demokratik siyasal katılım yöntemi olarak normalleşmemesinin de tarihidir. Batı'daki liberal demokrasilerin özellikle 1968 hareketleri sonrasında protesto yönetimi alanında "müzakereli idare" (*negotiated management*) yöntemine doğru geçirdiği dönüşüm Türkiye'de yaşanmadı. Türkiye'de modern bir çekişmeli siyaset (*contentious politics*) formu olarak toplumsal hareketlerin tarihi en azından ikinci Meşrutiyet dönemine gitmekle birlikte (Çetinkaya, 2004), protestolar olağan yasalar ve olağanüstü hal uygulamaları çerçevesinde düzenli olarak yasaklandı. Bu yasaklama tarihine dair akademik çalışmalar sınırlıdır. Bunun kapsamlı bir incelemesini yapmak bu makalenin sınırlarının dışında olsa da 1970'lerden itibaren yaşanan sürecin ana hatlarını tarif etmek mümkün.

Artan kentleşme ve sanayileşme, 1961 Anayasası'nın getirdiği görece özgürlükü ortam, siyasal parti sisteminde 60'lardan itibaren yaşanan parçalanma ve özellikle anti-emperyalist, anti-kolonyalist küresel hareketlenme ortamında Türkiye'nin protesto alanı 1960'lar boyunca hareketlendi ve bugün hala devam eden birçok siyasal ve toplumsal hareketin kökenleri bu dönemin siyasallaşma ortamında atıldı (Alper, 2019; Turan, 2019). Devlet, bu toplumsal hareketleri gerek polis gücünü kullanarak gerekse paramiliter örgütlenmeleri ve özellikle sol karşısında milliyetçi ve muhafazakâr kesimleri destekleyerek bastırmaya çalıştı. Türkiye işçi hareketi tarihinin önemli mihenk taşlarından olan 15-16 Haziran 1970 eylemlerini hükümet, "ayaklanma" olarak nitelendirip İstanbul ve Kocaeli'nde bir aylık sıkıyonetim ilan ederken Türkiye Büyük Millet Meclisi sıkıyonetimi üç aya çıktı (Üskü, 1988). 1970ler boyunca devlet, aralarında yasaklar, gözaltılar, tutuklamalar, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde yargılamalar, sıkıyonetim ilanları, devlete yakın grupların protestoculara yönelik şiddet eylemlerine göz yummak gibi uygulamaların da bulunduğu çeşitli önlemleri protestocuları hedefleyen farklı baskılama mekanizmaları olarak kullandı (Gümrukçü, 2014, 2021). Hatta Javier Auyero'nun (2007) "devlet iktidarının gri alanı" olarak tanımladığı devletin güvenlik güçleri, siyasi partiler ve şiddet kullanan sıradan yurttaş arasındaki gizli enformel ilişkiler yoluyla siyasal şiddetin üretilmesi de yine bu dönemin karakteristiklerinden biri olarak görülebilir.

379 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavırları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

1980 askeri darbesinin ardından yaşanan kurumsal dönüşümün en önemli unsurlarından biri kamusal alanın ve dolayısıyla protesto alanının yeni yasal düzenlemeler ve kurumsal pratikler yoluyla kalıcı şekilde güvenlikleştirilmesi ve 1980 öncesi siyasal katılım ve mobilizasyon dinamiğinin köklü bir şekilde ortadan kaldırılmasıydı (Bezci ve Öztan, 2016). Bu çerçevede yapılanlardan biri de 2911 sayılı yasa ile toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkının yeniden düzenlenmesidir. Atak'ın belirttiği üzere her ne kadar hem ilgili yasa hem de anayasa maddesi özellikle 1990'lardan itibaren Avrupa Birliği (AB) uyum reformları çerçevesinde değiştirilmiş olsa da bu yasa 2000'lerin ortasındaki mevzuatın en liberal döneminde dahi polis müdahalesine ve valilere geniş yetkiler tanıyan son derece baskıcı bir çerçeveyi korumaya devam etmiştir (Atak, 2017: 204). Bunun somut göstergelerinden biri, toplantı ve gösteri özgürlüğü alanında Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde hakkında en çok ihlal kararı verilen imzacı ülke olmasıdır (Atak, 2017: 198). Bunun arkasında yatan onde gelen sebebin ise 12 Eylül ile yerleşen milli güvenlik ideolojisinin ve güvenlik teşkilatının militarizasyonunun özellikle 1990'larda terörle mücadele uygulamaları ve söylemi çerçevesinde yerleşikleşmesi ve genişlemesi olduğu söylenebilir. 1990'lar boyunca Güneydoğu illeri süregiden bir OHAL rejimi altında kalmış ve protestolar OHAL yetkileriyle yasaklanmıştır. Batı metropollerinde ise özellikle sol-Alevi nüfusun ve sosyalist örgütlerin olduğu gecekondu mahallelerinde farklı militarize polis yöntemleri devreye sokulmuş, Güneydoğu illerindeki belli pratikler metropollere getirilmiş, Deniz Yoncu'nun (2014) "militarize sınır çizimi" adını verdiği uygulamalar yoluyla kamusal alan ve kamusal alanda itirazın dile getirilmesinin önüne geçilmiştir. Bu dönemde sendikaların, öğrencilerin, sosyalist solun, Kürtlerin ve İslamcıların yaptığı protestoların düzenli olarak bastırıldığını görüyoruz (Uysal, 2016).

1990'ların sonu ve 2000'lerin ilk yarısı, makro-politik düzlemdeki dönüşümlere koşut olarak protesto alanının yönetiminde belli bir liberalleşmeyi getirmiştir. Burada söz konusu olan, yasal mevzuatın köklü bir dönüşümünden ziyade pratikte uygulama biçimlerindeki bir değişikliktir. Örneğin Uysal (2017: 102-106), bu dönem üzerine polis arşivlerine odaklanan çalışmasında, 2004-2006 arasında eylem sayılarının artmasına rağmen, hem yasadışı olarak kodlanan eylem sayılarında hem de gözaltı sayılarında düşüş saptamıştır. Buna rağmen bu görevce özgürlükü dönemde bile devlet tarafından tehdit olarak görülen kesimlerin eylemleri daha sık polis müdahalesine ve şiddetine maruz kalmaya devam etmiştir (Bakiner, 2017: 28). Örnek olarak Atak ve Bayram (2017), 2000-2009 arası 10.000 protesto eyleminden oluşan veri setine dayanarak yaptıkları analizde, Kürt hareketinin veya ona sempati besleyenlerin eylemlerinin diğerlerine göre daha fazla ve daha sert polis müdahalesine maruz kaldıklarını

göstermişlerdir (ayrıca bkz. Uysal, 2017: 100). PKK eylemlerinin arttığı dönemlerde Kürt hareketinin protesto eylemlerine yönelik baskıcı polis yöntemleri de kuvvetlenmektedir. Daha da önemlisi, Uysal'ın “eylemlerin olağanlaşması ve normalleşmesi”nin bir işaret olabileceğini belirttiği bu dönemde kalıcılaşmamış, protesto yasakları ve protestolara yönelik müdahaleler rejimin otoriterleşerek rekabetçi/seçimli otoriter rejime dönüştüğü (Esen ve Gümüşçü, 2016; Sözen, 2020) ileriki yıllarda artarak devam etmiştir. Bu bağlamda, Arslanalp ve Erkmen (2020a; 2020b), 2007-2019 arasındaki dönemde ilan edilen protesto yasaklarını inceledikleri çalışmalarında bir legal yasaklama aracı olarak protesto yasaklarındaki artışı ve hedef aldıkları gruplardaki genişlemeyi göstermişlerdir. Özellikle 2012 sonrasında “mobil OHAL yönetimi” olarak tanımladıkları baskılama rejimiyle protesto hakkının noktasal, geçici, seçici fakat son derece yaygın bir şekilde idari kararlar yoluyla askıya alındığına işaret etmektedirler. Bu yasaklar, çoğu zaman protestonun mekânını gerekçe göstererek ve kısıtlayarak işlemektedir (Arslanalp ve Erkmen, 2022). Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidارının üçüncü dönemi ve sonrasında yasak kararlarının hedeflerinin çeşitlendiği, Kürt hareketi, sol ve işçi hareketinin yanı sıra Kemalist grupların, çevrecilerin, feministlerin ve Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Transseksüel (LGBT) grupların da yasakların hedefi haline geldiği görülmektedir.

Protestolar üzerindeki artan baskı yasaklamalarla sınırlı kalmayıp, kuvvetlenen polis şiddetinde de gözükmemektedir. Bu süreç Gezi Parkı protestoları (2013) öncesinde başlamış fakat Gezi protestolarıyla hem daha görünür olmuş hem de başka bir seviyeye çıkmıştır. Nitekim Gezi Parkı protestolarının ulusal bir protesto dalgasına dönüşmesi protestoların ilk günlerinde yaşanan polis şiddetini tepki ile tetiklenmiştir (Aytaç, Schiumerini ve Stokes, 2018). Gezi Parkı sonrasında protesto alanının güvenlikleştirilmesi, hem yasal-idari değişimler hem de polis pratikleri yoluyla daha da derinleşmiştir. 2015 yılında Barış Süreci'nin sona ermesi, yeni bir şiddet dalgasının başlaması, aynı dönemde IŞİD'in (Irak Şam İslam Devleti) düzenlediği terör saldıruları ile hızla militaristleşen siyasal ortamda, protesto hakkının gitgide sınırlandığını görüyoruz (Arslanalp ve Erkmen, 2020a; 2020b; Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2021).

Bu bakımdan 15 Temmuz darbe girişimi ardından ilan edilen ve 2 yıl süren OHAL dönemi kendinden önceki dönemde bir yandan devamlılık teşkil ederken bir yandan da protesto yasaklarını daha yoğunlaşmış ve derinleştirmiştir. OHAL öncesindeki örüntüyü devam ettiren şekilde Kürt hareketinin eylemleri başta olmak üzere emek, çevre, kadın ve LGBT hareketlerinin eylemleri yasaklanmıştır (Arslanalp ve Erkmen, 2020b). LGBT'lere yönelik baskı bu dönemde özellikle ciddi artış göstermiştir. Önemli diğer bir husus da yasaklama biçimlerindeki değişimdir. OHAL'in verdiği yetkilere dayanarak Valilikler OHAL öncesinin daha

381 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavruları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

noktasal ve partiküleristik yasaklarının yerine bir aylık ildeki tüm protestoları yasaklayan kararlar almıştır. Bu türden “total” protesto yasakları bu dönemdeki yasakların çoğunluğunu oluşturmaktadır (Arslanalp ve Erkmen, 2020b). Bu yasakların yanı sıra birçok ilde protesto eylemlerinin (normal dönemdeki valiliğe bildirme şartından farklı olarak) valiliğin iznine tabii kılındığını ve polisin bu kararları gerekçe göstererek ilan edilmiş bir valilik yasağı olmadığı durumlarda da protestolara müdahale ettiğini görmekteyiz.

OHAL’ın sona ermesi ardından geçen iki yılın sürede daha da kuvvetlendirilmiş bir mobil OHAL yönetimi rejimine dönüldüğü gözlemlenmektedir. 2020 Mart’ında girilen pandemi döneminden önce dahi valilikler birçok protestoyu yasaklamaya devam ettiler. Bunlardan en çarpıcı olanı OHAL’ın bitmesiyle yasaklanan Cumartesi Anneleri’nin eylemleridir. Bu kapsamda 2019 yılının sonuna kadar 71 hafta boyunca eylem yasağı uygulanmıştır ve bu yasaklar 2020 boyunca da devam etmiştir. Onur Yürüyüşlerinin 2019’daki yasaklanması, Güneydoğu illerindeki kayum atamalarına karşı başlayan eylemlere yönelik ilan edilen ildeki tüm protestoları 15 gün süreyle engelleyen en az 30 yasak, OHAL altındaki pratiklerin kalıcılaştırıldığının ve OHAL öncesinden de daha kapsamlı yasakların ilan edildiğini göstermektedir. Pandemi döneminde (2020-2022) ise son derece eşitsiz ve keyfi bir yasaklama rejimi (bu kez pandemiyi gerekçe göstererek) devam etmiştir. İktidar partisinin kongrelerine izin verilir, iktidar yanlısı grupların eylemleri engellenmezken muhalif grupların eylemleri yasaklanmıştır. Örneğin, Şubat 2021’de Beyazıt meydanında Boğaziçi Üniversitesi’nde yaşanan gelişmeleri protesto etmek için basın açıklaması yapmak isteyen İstanbul Üniversitesi akademisyenleri polis tarafından Fatih Kaymakamlığı’nın yasağı öne sürülerek engellenirken iktidara yakın Anadolu Gençlik Derneği ve Türkiye Gençlik Birliği’nin basın açıklamalarına izin verilmiştir (Cumhuriyet, 2021). Boğaziçi Üniversitesi’ne yapılan rektör ataması sonrası başlayan protestolar da hem pandemi koşullarını öne süren kaymakamlık yasakları (önce Sarıyer ve Beşiktaş ilçelerinde, müteakiben Kadıköy’de) hem de polis müdahalesi ile bastırılmıştır. Bu dönemde polis müdahalesi ile karşılaşan diğer protestoların arasında Halkların Demokrasi Partisi’nin (HDP) “darbeye karşı demokrasi” yürüyüşü, çoklu baro sistemine karşı avukat ve baro başkanlarının protestoları, barınma hakkı için eylem yapan öğrenciler ve kadınlar günü yürüyüşleri sayılabilir.

Şüphesiz, geçtiğimiz 10-13 yıllık süreçte valilik kararıyla getirilen yasaklar, protestolara yönelik devlet baskısının önemli ama ufak bir kesimini kapsamaktadır. Bu dönemde baskı repertuarının kapsamlı bir analizi için gözaltı ve tutuklama uygulamalarını, idari para cezalarının ve polisin eylemlere şiddetli müdahalelerinin analizini de yapmak gerekmektedir. Fakat protestolara yönelik

yasak kararlarındaki artış, hedeflerinin genişlemesi ve yasaklama biçiminin daha uzun süreli ve kapsayıcı olması protesto alanının yönetimine yönelik baskı stratejisini sadece polis teşkilatına ve onun kurumsal kültürüne bakarak anlayamayacağımızı göstermektedir. Eylem anındaki müdahale kararlarını ve müdahale edilirken kullanılan taktikleri anlamamızda polis *habitusu* ve polisin eylemci algısı son derece belirleyiciyken (Atak ve della Porta, 2016; Atak ve Bayram, 2017; Uysal, 2017: 220–224), valilik düzeyindeki kararları rejimin genel tutumunun, önceliklerinin ve makropolitik gidişatının dışa vurumu olarak yorumlamak mümkündür. Uysal'ın 2004-2006 arasına dair analizinin de gösterdiği üzere, polisin kurumsal kültüründe değişiklikler olmasa dahi makro siyasal dönüşümlere paralel olarak uygulamada değişimler olabilmektedir. Makro siyasal dönüşümlerin ötesinde, valilerin kişisel yaklaşımları ve yerel siyasi dinamikleri de içeren daha nüanslı ulus-altı karşılaşmalara dayanan analizlere de ihtiyaç olduğunu akılda tutmak gereklidir.

Tüm bunların yanında, yukarıda altını çizdiğimiz üzere, kamuoyunun protestolara ve protestoların baskılanmasına karşı olan tepkilerinin de hem polisin hem de farklı idari otoritelerin hangi protestolara nasıl müdahale edeceklerini etkilemesi beklenebilir. Fakat Türkiye'de, geleneksel olmayan katılım yöntemleri üzerine ya da bunları da içeren mikro-veriye dayalı çalışma oldukça az olduğu gibi (Kalaycıoğlu, 1994; Çelik Russell, 2016), bu yöntemlerin ve baskılanmalarının kamuoyu tarafından nasıl algılandığına dair yazarların bildiği bir çalışma da yoktur. Bu alandaki sınırlı sayıdaki mevcut çalışmalar, aktivistlerin ve polis teşkilatının algılara ve tutumlarına yoğunlaşmış ve polisin protestocu algısının düşman imgesine dayandığını göstermiştir (bkz. Koca, 2015; Atak, 2017; Uysal, 2017). Bunların yanında Türkiye'de temel haklara dair algı ve tutumlarla ilgili sınırlı literatür de bu çalışmanın sorularına bir nebze ışık tutabilir. Candaş ve Yılmaz (2014), temel hakların nasıl değerlendirildiğine dair anket çalışmalarında, farklı olma ve itiraz etmekle ilgili haklar söz konusu olduğunda hakların devlet tarafından baskılanmasının toplum tarafından daha kabul edilebilir görüldüğünü göstermiştir. Yine de protesto hakkının hiçbir koşulda baskılanmaması gerektiğini söyleyenlerin oranı %66 gibi yüksek bir oran çıkmıştır (Candaş ve Yılmaz, 2014: 332). Kisacası, yukarıda tarif edilen gelişmelerin kamuoyunda ne gibi tepkiler aldığı kestirmek, anektodal bazı değerlendirmeler dışında mümkün gözükmemektedir. Yürütmüş olduğumuz anket çalışmasında ve bu makalede tam da bu boşluğa odaklıyor ve Türkiye kamuoyunun siyasi tutum ve algıları üzerine olan çalışmalara da ampirik veri ile katkıda bulunmayı hedefliyoruz.

383 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavrıları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

Anket Araştırması Verileri ve Bulgular: Protesto ve Protestoların Baskılanmasına Karşı Tutumlar

Araştırmamıza temel teşkil eden anket çalışması, İstanbul'da yaşayan 1003 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyla 16 Eylül 2020-6 Kasım 2020 tarihleri arasında İstanbul Ekonomi Araştırma şirketi tarafından bilgisayar destekli yüz yüze anket yöntemine dayanarak gerçekleştirilmiştir. Anket 43 sorudan oluşturulmuş ve anketle katılımcıların temel haklar, protesto katılımı ve protesto baskılaması üzerine yönelimlerini bulgulamak amaçlanmıştır. Örneklem, İstanbul İl sınırları içerisindeki toplam 965 mahalleden büyükükle orantılı olasılık örneklemesi (*probability-proportional-to-size*) metodu ile rassal olarak belirlenmiş 101 mahalleden oluşmuştur. Her mahallede, mahalle nüfusunun örneklemektedeki ağırlığına göre sokak sayısını belirlenmiş ve sokaklar yine rassal olarak seçilmiştir. Her sokakta, tekil kapı numaralı apartmanlara gidilmiş ve hanede isminin ilk harfi alfabede önce gelen hane üyesi ile görüşülmeye çalışılmıştır. Başarısız olunması durumunda ikinci girişimden sonra başka bir hane yine rassal olarak seçilmiştir. Bu şekilde İstanbul nüfusunu temsil eden bir örneklem ulaşılması amaçlanmıştır.

Araştırmayı İstanbul ile sınırlamamızın iki temel gereklisi var. Sınırlı mali kaynaklarla en kapsamlı temsili örneklem ulaşabilmek, bunlardan ilkini oluşturuyor. Araştırmayı İstanbul'da yapmak, 101 mahallede saha çalışması gerçekleştirmeye imkânı sağlamıştır. İkinci gereklimiz ise protesto yasaklarına dair bir araştırmada protestoların yaygın bir siyasal katılım yöntemi olmadığı bir ortamda anket katılımcılarının konu hakkındaki bilgilerinin ve görüşlerinin sınırlı olabileceği kaygısıdır. Mevcut araştırmaların gösterdiği üzere İstanbul, Türkiye'de en çok protestonun olduğu ildir (Uysal, 2017). Bu açıdan İstanbul sakinlerinin gündelik hayatlarında daha çok ve daha sık protestolara ve dolayısıyla protesto yasak ve müdahalelerine en azından bilgi düzeyinde maruz kaldıklarını, bu yüzden protestolara dair bir görüş oluşturma imkânına veya ihtiyacına sahip olduklarını varsayıbiliriz.

Örneklem, yetişkin 1003 Türkiye Cumhuriyeti vatandaşından oluşmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 35,4 olup, %69,1'i erkek, %30,9'u kadındır. Katılımcıların %31,3'ü lise altı, %43,17'si lise mezunu ve %25,52'si üniversiteden mezunu eğitim seviyesindedir. 2018 genel seçimlerinde örneklem %45'i AKP, %35'i Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), %5'i ayrı ayrı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve İyi Parti, %2,5'i HDP'ye oy verdiği söylenmiştir. AKP ve CHP dışındaki partilere dair gözlem sayımız hem sınırlı hem de bu gözlemlerin örneklemdeki oranı partilerin İstanbul'da aldığı oy oranından düşüktür. 1-10 sol-sağ ideolojik skalasında, örneklem %25,32'si 1-4 (sol), %19,34'ü 5-6

(merkez), %55,37'si 7-10 (sağ) arasında kendini konumlandırmıştır. Örneklemde göze çarpan en aşıkâr sapma kadın-erkek oranında gerçekleşmiştir. Bunun pandemi koşullarında erkeklerin evde olmasından kaynaklandığını tahmin ediyoruz. Anket sonuçlarını cinsiyet ve eğitime göre ağırlıklandırılmış olarak incelediğimizde ağırlıklandırılmış sonuçların ağırlıklandırılmamış sonuçlardan farklılaşmadığını gördük. Bu sebeple makalede ağırlıklandırılmamış sonuçları kullanıyoruz.

Protesto katılımı

Anket çalışmasının bulguları Türkiye'de protestoların bir siyasal katılım biçimini olarak normalleşmediğine dair literatürdeki argümanı destekliyor. Ankette, Türkiye'de en çok sayıda protestonun olduğu il olmasına rağmen (bkz. Uysal, 2017) İstanbul sakinlerinin çok büyük bir çoğunluğu, herhangi bir protestoya katılmadığını belirtmiştir. Protestoya katılım oranlarını ölçmek için ankette üç farklı soruya yer verildi. İlk soruda, anket katılımcılarının boykot, grev, yürüyüş, basın açıklaması, trafiği engelleyen veya başka bir tip protestoya bugüne kadar katıldı katılmadığı soruldu (bkz. Şekil 1). 1003 katılımcının sadece 25'i bu protesto tiplerinden en az birine katıldığını belirtti (%2,5). İkinci soruda, katılımcılara Gezi Parkı protestolarına katıldı katılmadıklarını sorduğumuzda 15 katılımcı olumlu cevap verdi (%1,5). Bu 15 kişiden 8 kişi bir önceki soruda hiçbir protesto eylemine katılmadıklarını belirtmişti. Bu durumun bu katılımcıların Gezi Parkı protestolarını saydığını kategorilerden birine koymadıkları için olduğunu düşünüyoruz. Anketimizdeki üçüncü soruda katılımcılara son iki yılda protestoya katıldı katılmadıklarını soruldu ve 39 kişi katıldığını belirtti (%3,9). Bu 39 kişinin 18'i daha önceki iki soruya hayır cevabını vermiştir. Bu üç soruda birbirile kesişmeyen ve protestoya katılımla ilgili olumlu cevapları topladığımızda ankete katılanlardan 51 kişinin yanı örneklemin yaklaşık %5'nin protestolara en az bir kez katıldığını görmekteyiz.

Farklı ülkelerle ve özellikle gelişmiş demokrasiler ile karşılaştırıldığında bu oranın nispeten düşük olduğu söylenebilir. Bir siyasi katılım formu olarak protesto, Avrupa demokrasilerinde 1970'lerden beri büyümeye devam etmektedir ve ülkeler arasında ciddi farklar olsa da⁴ anketlerde katılımcıların %20-30'u yasal bir protesto ya da boykota katıldıklarını dile getirmektedirler (Dalton, 2014: 54).⁵ Avrupa'nın yanı sıra Latin Amerika'da görülen oranlara kıyasla da Türkiye'de protesto katılımının düşük olduğu gözükmemektedir. Burada da ülkeler arası büyük ayrışma olmakla beraber sadece üç ülkede (Jamaica, Surinam, El Salvador) zaman kısıtlı ile ("geçen sene içinde") sorulan soruya verilen cevap %5'in altındadır (Moseley, 2015: 15).⁶

385 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavrıları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

Şekil 1: Protestoya Katılım

"Şimdi size, insanların şikayetlerini ve taleplerini dile getirmek için katılabilecekleri bazı siyasi protesto faaliyetleri sayacağım. Bunların her biri için, "böyle bir faaliyete katıldım", "katılmadım ama ileride gerekirse katılabilirim" veya "kesinlikle katılmam" şeklinde bir cevap veriniz."

Ankette gördüğümüz bu düşük katılım oranını değerlendirdirirken anketin yapıldığı zamanı ve ülkedeki rejim tipini göz önünde bulundurmak gereklidir. Şöyle ki tek bir zaman noktasında yapılmış anketler yapıldıkları dönemi yansıtıyor olabilir; yani aynı soru daha hareketli bir dönemin arkasından sorulacak olsa daha yüksek bir oran ile karşılaşılabilir ve bir anketten diğerine büyük dalgalanmalar olabilir. 2020'nin sonbaharında yapılmış elimizdeki anket hem OHAL sonrası dönem hem de pandemi dönemi içinde yapılmıştır. Bunun yanında Türkiye'nin son yıllarda gittikçe otoriterleşmiş olması protesto katılımını azaltabileceği gibi, katılımcıların cevaplarını da etkilemiş olabilir. Diğer yandan ankete katılanların büyük çoğunluğu Gezi Parkı protestoları sırasında yetişkin yaştadır; dolayısıyla (o tarihte İstanbul'da yaşadıklarını varsayırsak) İstanbul tarihinin belki de en büyük protesto dalgasına katılma imkânına sahiptiler. Yine de ankette karşımıza çıkan bu oranın daha önce yapılmış çalışmalarдан çok ciddi bir şekilde ayırmadığını söylemek mümkün. Örneğin, Kalaycıoğlu ve Çarkoğlu'nun 2002, 2006 ve 2007 yıllarında Türkiye genelinde yaptıkları anketler "yasal yürüyüşe katıldım" diyenlerin oranını %3,3, %6,5 ve %4 olarak göstermektedir (Kalaycıoğlu, 2008). Aynı şekilde 1989 ile 2018 arasında Türkiye'de yapılmış 6 farklı *Dünya Değerler Anketi* araştırması anketi, yasal yürüyüşe katılanların oranını %5 ile %7 arasında bulmuştur (Haerpfer vd., 2020).

Bunun yanında protestolara geçmiş katılım tecrübesi kadar ileride protestoya

katılma eğilimine bakmak da bize Türkiye'de bir katılım yöntemi olarak protestoların nasıl görüldükleri hakkında bir fikir verebilir. Sıraladığımız protesto formlarına, katılımcıların %56 ila %83 kadarı "asla katılmam" cevabını vermiştir. Daha çatışmacı protesto formları için "katılabilirim" diyenlerin oranı daha da düşük çıkmaktadır. Basın açıklaması ve barışçıl yürüyüş için katılabilirim diyenlerin oranı sırasıyla %42,5 ve %34,5 çarken boykot, grev ve trafiği engelleyen protestolara katılabilirim diyenlerin oranı sırasıyla %22,4, %18 ve %17,4 çıkmıştır (bkz. Şekil 1). Burada ilgi çekici olan nokta, bu oranların Kalaycıoğlu (2008) tarafından bildirilen 2002, 2006 ve 2007 Türkiye verilerinden ayırtır olmasıdır. Bu araştırmalarda "katılabilirim" diyenlerin oranı daha düşük (yasal yürüyüş için sırasıyla %16,6, %15,3 ve %14,4) fakat yasal yürüyüşe katılabilirim diyenler ile boykota katılabilirim diyenler oran olarak birbirine daha yakındır. Bizim gördüğümüz daha yüksek oran, anketin İstanbul'da yapılmış olmasını yansıtabileceği gibi zaman içinde bir değişikliğe de işaret ediyor olabilir. Nitekim Türkiye'yi kapsayan *Dünya Değerler Anketi* araştırması da farklı protesto formlarının tamamı için son iki anket arasında (2011 ve 2018) "katılabilirim" diyenlerin oranında ciddi bir artış göstermiştir (Haerpfer vd., 2020).

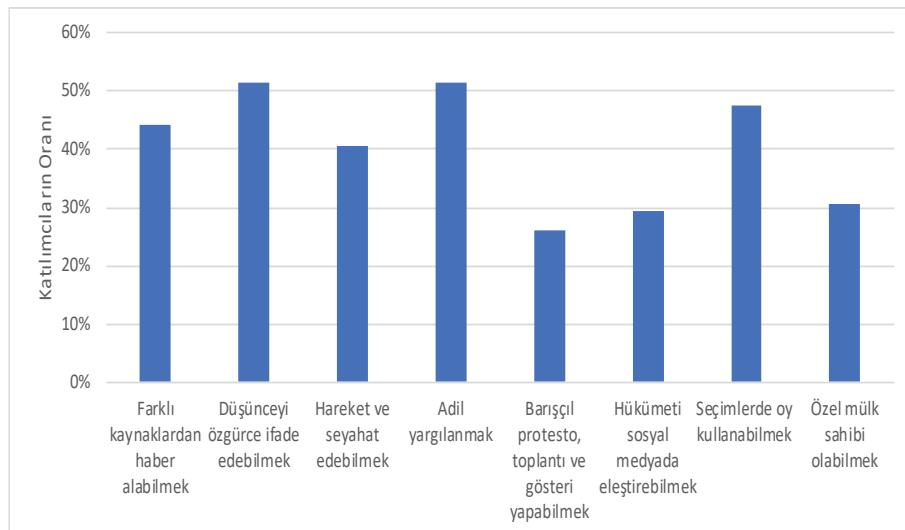
Protesto hakkına verilen önem ve durum değerlendirmesi

Yurtaşlar protesto haklarını kullanmasalar dahi bu hakkı önemli ve vazgeçilmez bir hak olarak görebilirler. İstanbul'da yaşayan Türkiye Cumhuriyeti yurtaşlarının protesto hakkına dair yönelimlerini tespit edebilmek için anket çalışmamızda protesto hakkı algısına ve yönelimlerine dair bir dizi soru sorduk. Yurtaşlara "Aşağıdakilerden hangilerini temel haklarınızdan biri olarak kabul ediyorsunuz?" diye sorduğumuzda, sadece 263 kişinin (yaklaşık %26) "barışçıl protesto, toplantı ve gösteri yapabilmeyi" temel haklarından biri olarak kavradığı sonucuna ulaştık. Şekil 2'nin gösterdiği üzere bu hak, sorduğumuz 8 hak kategorisinin arasında en düşük oranda kabul gördü.

"Aşağıda sayacağımız bazı hak ve özgürlüklerin ülkemizde olması sizin için ne kadar önemli?" diye sorduğumuzda ise büyük çoğunluk "vatandaşların engellenmeden barışçıl protesto, toplantı ve gösteri yapabilmesini" önemli (%55) veya çok önemli (%23) bulduğunu belirtti. Fakat toplantı gösteri hakkının mevcut durumuna dair değerlendirmelerde halkın önemine dair yukarıdaki yönelimin yansımalarını görmüyoruz. Bir önceki bölümde özetlediğimiz protesto kısıtlamalarının seyrine dair nesnel kriterlere rağmen, İstanbul'da yaşayan yurtaşların çoğunluğu protesto hakkının iyi durumda olduğunu düşünmektedir. Şekil 3'te görüldüğü üzere, protesto hakkının iyi durumda olduğunu söyleyenler %40, çok iyi durumda olduğunu belirtenler örneklemin %20'sini oluşturuyor.

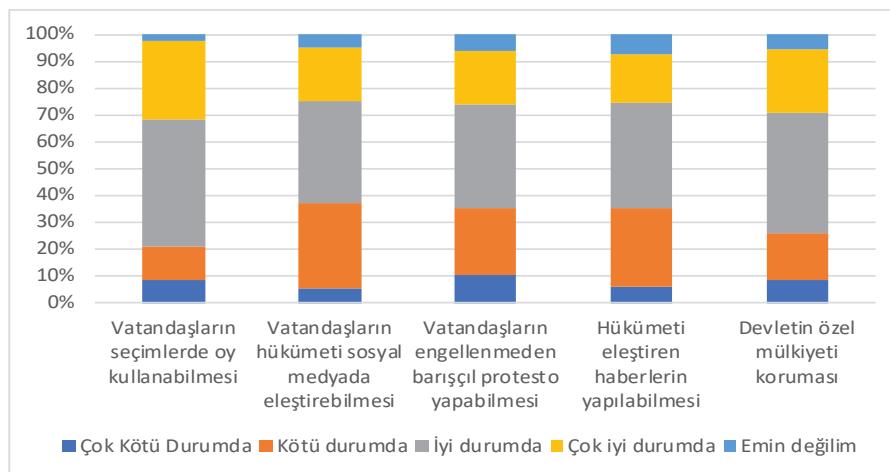
387 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurtaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurtaş Tavrıları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

Şekil 2: Temel Haklar

“Aşağıda sayacaklarından hangilerini temel haklarınız olarak kabul ediyorsunuz?”

Şekil 3: Temel Hakların Mevcut Durumu

“Peki bu saydığım hak ve özgürlüklerin her birinin ülkemizde ne durumda olduğunu düşünüyorsunuz?”

Benzer bir değerlendirmeyi katılımcıların protestolara yönelik kısıtlamaların son beş yıldaki seyrine dair verdiği cevaplarda da gözlemliyoruz. Katılımcıların %40'ı protestolara yönelik sınırlırmaların son beş yılda aynı kaldığını, %30'u engellerin arttığını, %28'i azaldığını belirtmiştir. Kısacası, katılımcıların %68'i protestolara yönelik engellemelerde bir artış görmemekte; engellerin arttığını belirtenlerin %55'i ise protesto hakkının iyi ve çok iyi durumda olduğunu söylemektedir. Bu oran, "aynı kaldı" diyenler arasında %63, "azaldı" diyenler arasında ise %54'tür. Keza protesto hakkının mevcut durumunu iyi veya çok iyi bulan 586 kişinin 484'ü (%82,5) olağanüstü koşullarda hükümetin protestoları engelleyebileceğinin düşüncesine katıldığını veya kesinlikle katıldığını belirtiyor. Buradan Türkiye'nin otoriterleşen protesto görünümünün İstanbullu yurttaşların çoğunuğu tarafından hak ihlali olarak anlaşılmadığı sonucu çıkarmaktır; bu da protesto hakkının somut durumuna dair olumsuz değerlendirmelerin baskın kanaatler arasında yer almamasına yol açmaktadır.

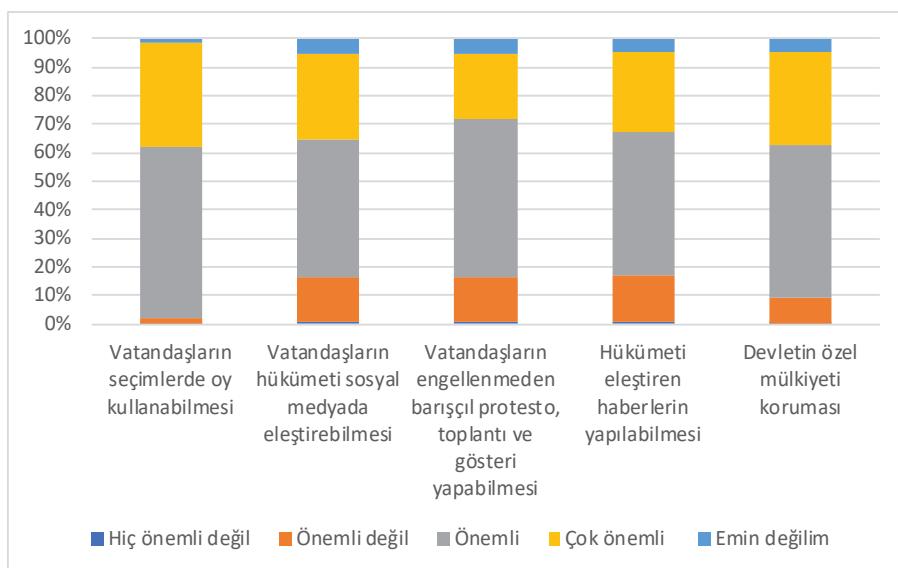
Öyleyse bu algı ve yönelimlerin protesto hakkına özgür ve onunla sınırlı olduğunu söyleyebilir miyiz? Şekil 4, verilen önem bakımından protesto hakkının katılımcılar arasında ifade özgürlüğüne dair diğer iki hakla ("hükümeti sosyal medyada eleştirebilmek" ve "hükümet hakkında eleştirel haberler yapabilmek") benzer olduğunu gösteriyor. Seçme hakkı ve özel mülkiyetin korunması ise daha yüksek oranlarda önemli bulunuyor. Bu hak ve özgürlüklerin mevcut durumuna dair değerlendirmeleri karşılaştırıldığımızda da (Şekil 3), benzer bir sonuçla karşılaşıyoruz. İfade özgürlüğüne ilişkin üç hak kategorisinde mevcut durumu iyi bulanlar çoğunuğu oluşturuyor. Bu oranlar seçme hakkı ve özel mülkiyetin korunması alanlarında daha yüksek çıkıyor. Protesto hakkının mevcut durumunu çok kötü bulanların oranı ise diğer iki ifade özgürlüğü kategorisinden daha fazladır. Protesto hakkının durumunu iyi veya çok iyi bulan 586 kişiden 489'u (%83) hükümetin sosyal medyada eleştirilebilmesinin ve 458'i (%78) hükümeti eleştiren haberlerin yapılabilmesinin iyi veya çok iyi durumda olduğunu düşünüyor. Kısacası, hakların durumuna dair değerlendirmelerde bir örtüşme olduğunu söyleyebiliriz.

Protesto hakkının durumuna dair değerlendirmeler siyasal rejimin karakteristiğine dair değerlendirmelerle de paralellik göstermektedir. Anket katılımcılarından ülkenin ne ölçüde demokratik olarak yönetildiğini 1 (hiç demokratik değil) - 10 (tümüyle demokratik) skalasında değerlendirmelerini istediğimizde örneklem ortalaması 5.58 çıktı. Rejimi otoriter bulanların büyük çoğunuğu, protesto hakkının durumunu kötü veya çok kötü buluyor. Rejimin demokrasi seviyesini 4 ve üstünde değerlendirenler arasında ise protesto hakkının durumunu kötü olarak değerlendirenlerin oranı azınlığa düşüyor, 5 ve üzerinde skor verenler arasında protesto hakkının durumunu iyi/çok iyi olarak

389 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavruları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

değerlendirenlerin oranı çoğunuğu teşkil ediyor. İfade özgürlüğüne dair diğer iki kategoriyi (sosyal medyada eleştiri ve eleştirel haberlerin yapılması) bu açıdan incelediğimizde de benzer sonuçlar görüyoruz. Dolayısıyla bu analizden İstanbul'da yaşayan yurttaşların haklara dair algı ve değerlendirmelerinin belli bir tutarlılık gösterdiğini söyleyebiliriz.

Şekil 4: Temel Haklara Verilen Önem

“ Aşağıda sayacağım bazı hak ve özgürlüklerin ülkemizde olması sizin için ne kadar önemli ?”

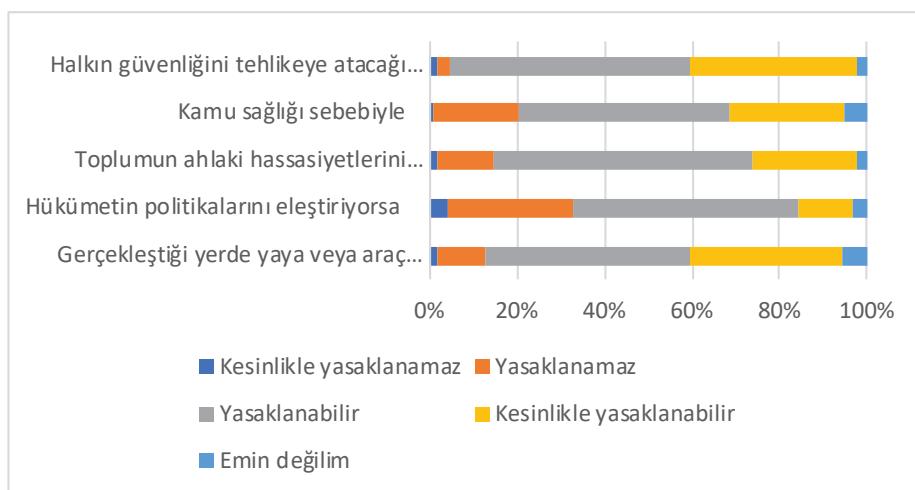
Protesto hakkının kısıtlanması destek

Anket katılımcıları arasında protesto hakkının meşru olarak kısıtlanabileceğine dair kuvvetli bir yaklaşımın olduğunu görmekteyiz. Örneğin, örnekleminkin yaklaşık %63'ü protesto hakkının olağanüstü şartlarda kısıtlanabileceğini dile getiriyor. Anketin pandemi döneminde yaptığı da göz önünde bulundurduğumuzda, protesto hak kısıtlamalarının olağanüstü şartlardan dolayı meşru kısıtlamalar olarak değerlendiriliyor olması mümkündür. Fakat kamuoyu, protestoların yasaklanması sadece olağanüstü durumlarda kabul edilebilir bulmuyor. Anket katılımcılarına sunduğumuz (bkz. Şekil 5) farklı protesto yasaklama gerekçelerinin her birinde gerekçenin protestoların yasaklanması için yeterli olduğunu düşünenler, çoğunuğu oluşturmaktadır.

Bununla birlikte gerekçeler arasında varyasyon olduğunu da gözlemlemekteyiz.

Örneğin, protestonun “halkın güvenliğini tehditiye atacağı düşünülüyorrsa” yasaklanabileceğini düşünenler örneklemin %93’ünü oluştururken, kamu sağlığı gerekçesiyle yasaklanması uygun bulanlar %52 civarındadır. Burada protesto hakkının “güvensiz” halini ortaya koyan önemli bulgular, protestoların “hükümetin politikalarını eleştirmeye” gerekçesiyle yasaklanabileceğini düşünenlerin %63 civarında olması ve “toplumun ahlaki hassasiyetlerini rahatsız eden içeriği olması” sebebiyle yasaklanabileceğini söyleyenlerin de %82 olmasıdır. Yine İstanbul gibi trafik sorunu yaşanan bir şehirde trafiği aksatan protestoların yasaklanabileceğini söyleyenler örneklemin %82’si oranındadır (bkz. Şekil 5).

Şekil 5: Protestoların Yasaklanması Gerekçeleri

“Sizce aşağıdaki durumların hangisinde protestolar valilik tarafından yasaklanabilir, yoksa protestoların yasaklanmaması mı gereklidir?”

Protestolara dair özgürlükü olmaktan uzak bu yönelimi, katılımcıların polisin tavrı hakkında değerlendirmelerinde de gözlemlemekteyiz. Anketimizde İstanbul’da yaşayan yurttaşların %18’i, polisin protestolara daha çok müdahale etmesi gerektiğini, %55’i ise mevcut müdahale düzeyini “uygun” seviyede bulduğunu belirtti. Örneklenen sadece %23’ü polisin protestolara daha az müdahale etmesi gerektiğini ifade etti. Türkiye’de polisin protestolara sert ve şiddetli müdahalelerine rağmen İstanbullu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının %73’ünün mevcut otoriter protesto yönetimi rejiminden rahatsız olmadığını görüyoruz.

391 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul’da Yurttaş Tavrı Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

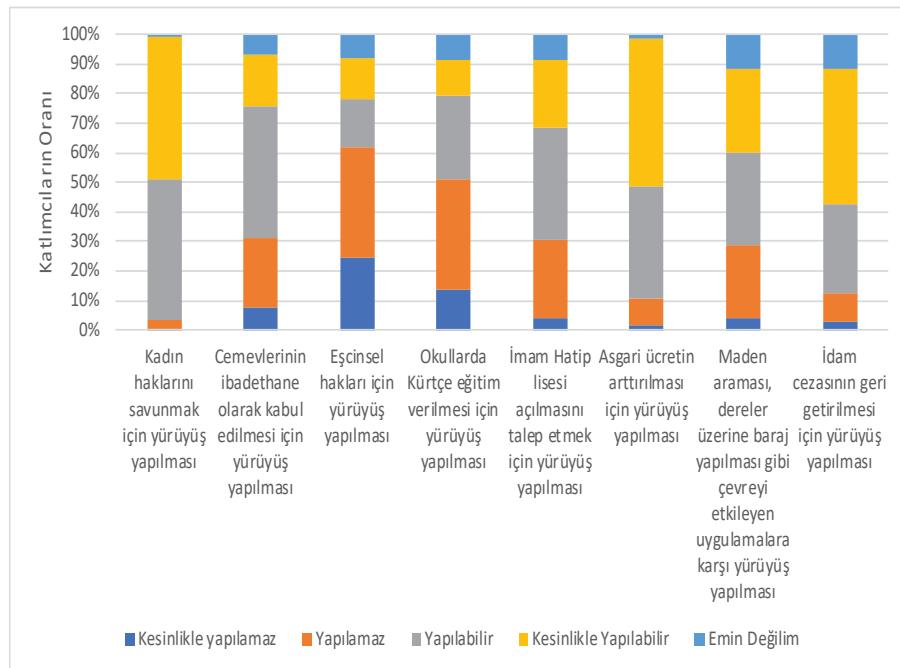
Protestonun konusu, protestocuların kimliği ve protesto hakkına yönelik tutumlar

Yukarıda sunduğumuz bulgular vatandaşların protestoyu demokratik siyasi evrenin parçası olan bir katılım mekanizması olarak görmediğine ve protestolara yönelik baskıcı bir anlayışın vatandaşlar tarafından destek gördüğüne işaret ediyor. Fakat yukarıdaki tartışmada altını çizdiğimiz üzere, vatandaşların tavırlarının protestocuların kimliği ya da protestonun konusuna göre farklılık gösterebileceğini göz önünde bulundurmak gerekiyor. Öyleyse protestolara karşı bu özgürlükü olmayan tavır protestonun konusuna ve protestocuların kimliğine göre farklılık gösteriyor mu? Bu soruya ele alabilmek için anketimizde spesifik protesto konularını ve spesifik protestoları hedeflemiş yasakları içeren sorular sorduk. Bu sorulara verilen cevapların protesto konularına göre ciddi farklılıklar içeriyor olması bu anketin önemli bulgularından birini ortaya çıkarıyor.

Katılımcılara belli konularda barışçıl protesto yapılip yapılamayacağını sorduğumuzda, katılımcıların %96'sı “kadın haklarını savunmak için” ve %88'i “asgari ücretin arttırılması için” barışçıl protesto yapılabileceğini söylediler. Bu iki konuda “emin değilim” cevabını verenlerin oranı da çok düşük çıktı. “İdam cezasının geri getirilmesi için”, “imam hatip okullarının açılmasını talep etmek için,” “Cemevlerinin ibadethane olarak kabul edilmesini talep etmek için” ve çevre ile ilgili barışçıl protesto yapılabileceğini düşünenler de %75 ile %59 arasındadır. Fakat bu resim, söz konusu olan “okullarda Kürtçe eğitim verilmesini talep etmek” ve “eşcinsel hakları” olunca tam tersine dönmektedir. Bu konularda anket katılımcılarının sadece %40 ve %30'u barışçıl protesto yapılabileceğini belirttiler. “Eşcinsel hakları için” barışçıl protesto “kesinlikle yapılamaz” diyenlerin oranı %24,82'dir (bkz. Şekil 6).

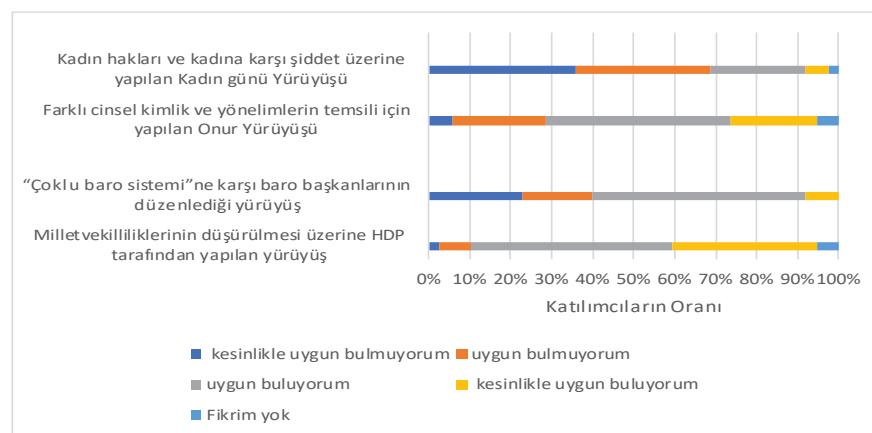
Benzer şekilde, katılımcılara anketten önceki sene içinde valilik tarafından engellenen bazı protestoları sayarak bu yasakları uygun bulup bulmadıklarını sorduk. Bu soruya verilen cevaplarda yasaklara yönelik genel ve yüksek oranlı bir destek olsa da gene de ciddi bir varyasyon görülmektedir. Mesela söz konusu olan “milletvekilliklerinin düşürülmesi” üzerine HDP tarafından yapılan yürüyüş” olunca yasağı uygun bulanlar %85 iken bu oran, “Kadın Hakları ve Kadına Karşı Şiddet” üzerine yapılan Kadınlar Günü Yürüyüşü” söz konusu olunca %29'a düşmektedir. “Çoklu Baro Sistemine Karşı Baro Başkanlarının Düzenlediği Yürüyüş”ün yasaklanması katılımcıların %74'ü, Onur Yürüyüşü’nün yasaklanması ise %66'sı uygun buluyor (bkz. Şekil 7).

Şekil 6: Hangi Konularda Barışçıl Protesto Yapılabilir?

“Sizce aşağıda sayacağım konularda barışçıl protesto yapılabılır mı?”

Şekil 7: Protesto Yasaklarının Konularına Göre Uygunluğu

“Şimdi size son altı ayda valilikler tarafından engellenen bazı protestoları okuyacağım ve bu konudaki düşüncenizi soracağım. Bunların her biri için, yasaklanması “kesinlikle uygun bulmuyorum” “uygun bulmuyorum” “uygun buluyorum” “kesinlikle uygun buluyorum” ya da “bir fikrim yok” şeklinde bir cevap veriniz.”

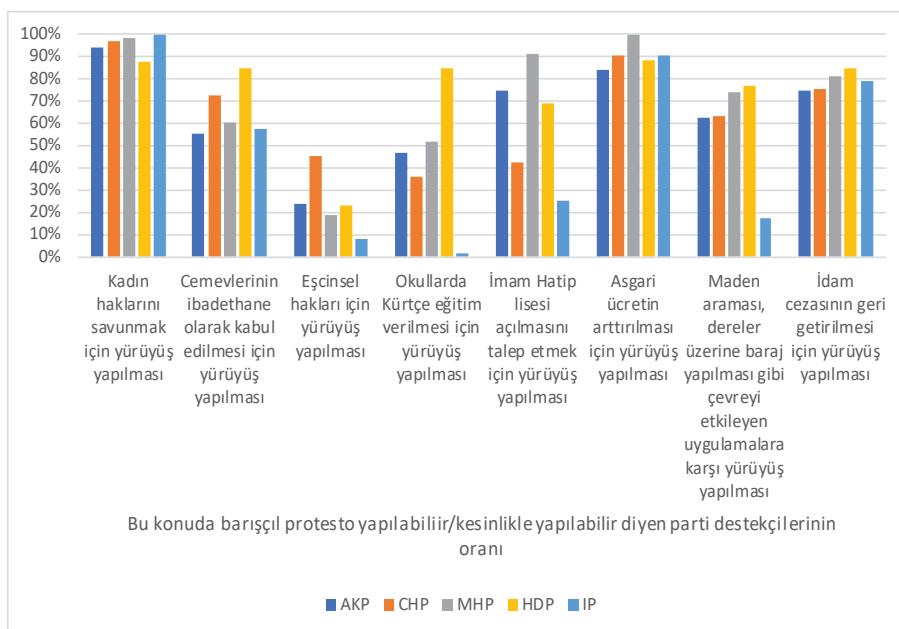
393 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavrıları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

Burada her ne kadar Kadınlar Günü Yürüyüşünün yasaklanmasına destegen özellikle diğer protestolar ile karşılaşıldığında çok daha düşük olduğunu görsek de yukarıda altını çizdiğimiz üzere kadın yürüyüşüne genel destegen yüksekliğini hatırlayınca yasağı uygun bulanların oranının gene de çarpıcı olduğunu söyleyebiliriz. Protesto yasaklarına soyut/varsayımsal düzeyde karşı çıkan kişilerin de valilik bir protestoyu yasaklılığında, devletin uygun bulduğu bir yasağın meşru bir sebebi olduğunu varsayararak yasağı desteklediğini düşünebiliriz. Bu anlamda, bu soruya verilen cevapların da içeriği varyasyona rağmen devletin kurumlarına olan güven ya da itaati yansıttığı düşünülebilir.

Katılımcıların siyasi aidiyeti ve protesto hakkına yönelik tutumları

Bu iki sorudan protestolara ve protesto yasaklarına karşı tavırların protestocuların kimliği ve protestonun konusuna göre ayırtıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, gene yukarıda altını çizdiğimiz üzere, sadece protestocuların değil, anket katılımcılarının kimliklerinin de onların protesto ve yasaklara karşı tavırlarını etkilemesi beklenmektedir. Bu bölümde politik kimlikler ve sosyal fay hatlarının protesto ve yasaklara karşı tavırları nasıl etkilediğine bakacağız.

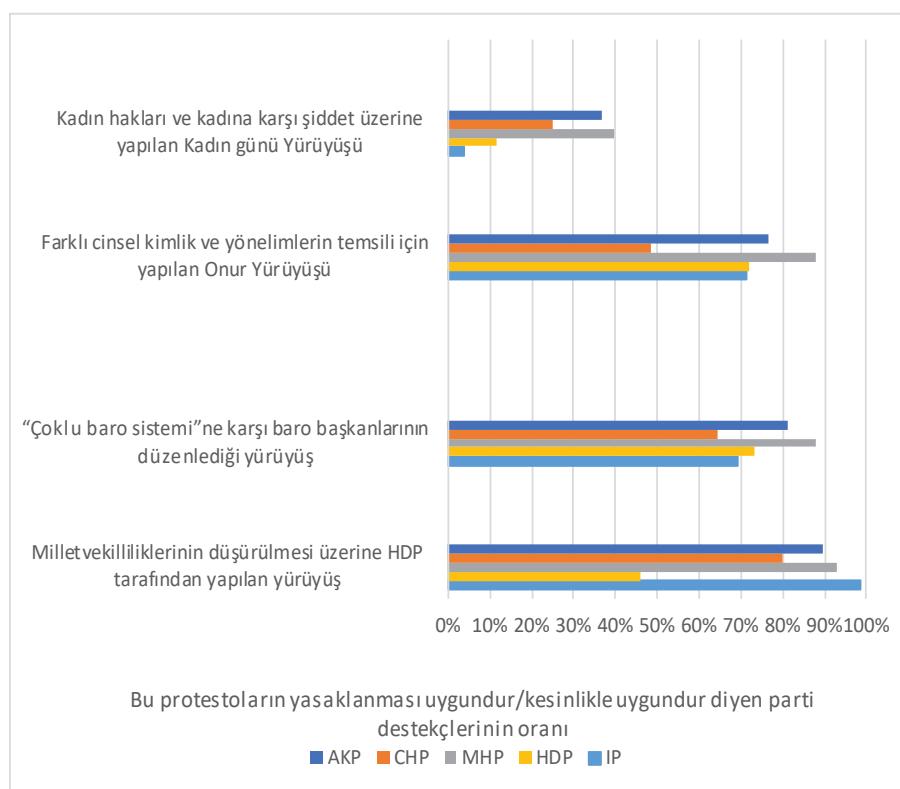
Şekil 8: Protesto Hakkına Yönelik Partizan Farklar

“Bu konuda barışçıl protesto yapılabiliir veya kesinlikle yapılabılır diyen parti destekçilerinin oranı”

Şekil 8, örneklemde farklı partileri destekleyen katılımcılardan belli konularda barışçıl protesto “yapılabileceğini” ya da “kesinlikle yapılabileceğini” söyleyenlerinin toplam yüzdesini gösteriyor. Bu tabloya göre, belli konularda protestolara partiler-üstü bir destek olduğunu görmek mümkündür. Bunlar içinde kadın yürüyüşü, asgari ücretin artırılması ve idam cezası hakkındaki protestolar öne çıkmakta. Katılımcılara sorulan diğer konularda ise partilere göre farklılık görülmektedir: LGBT hakları konusunda CHP destekçileri diğer partilerden ciddi bir şekilde ayırsınken, Kürtçe eğitim konusunda HDP’yi destekleyenler, imam hatipler konusunda ise (negatif anlamda) İYİ Parti ve CHP’yi destekleyenler ayırmaktadır. AKP, MHP ve İP destekçileri “cem evleri” konusunda daha düşük destek gösterse de çoğunluğu bu konuda barışçıl protesto olabileceğini düşünüyor.

Şekil 9: Protesto Yasaklarına Yönelik Partizan Farklar

" Bu protestoların yasaklanması uygundur/kesinlikle uygundur diyen parti destekçilerinin oranı"

395 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavrı Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

Benzer şekilde, Şekil 9'da farklı partileri destekleyen anket katılımcılarının belli yasaklara karşı tavırlarını parti kimliğine göre yasağı "uygun" ya da "kesinlikle uygun" bulanların toplamını vererek göz önüne seriyor. Burada, gene hem partiler arası hem de yasak konusuna bağlı olarak varyasyon görmek mümkün. Diğer tabloda olduğu gibi, Kadınlar Günü Yürüyüşünün yasaklanması konusunda her ne kadar oransal olarak farklılıklar olsa da, partilerin destekçileri arasında bir mutabakat görülmekte. Bu yasak partiler üstü bir şekilde uygun görülmüyor. Baroların yürüyüşünün yasaklanmasına destek de katılımcıların parti kimliklerine göre ayrılmakta, fakat burada muhalefet partilerinin destekçileri arasında bile çoğunluk bu yasağı uygun görmekte. CHP destekçileri diğer partilerden Onur Günü yürüyüşüne karşı olan tavırları ile ayrılıyorlar.

Yurttaşların belli protesto eylemlerine dair değerlendirmelerinden protesto hakkıyla ilgili yukarıda incelediğimiz genel sorulara dair cevaplarına geçtiğimiz parti aidiyetinin yine önemli olduğunu gözlemliyoruz. AKP'ye oy veren katılımcılarının %80'i "barışçıl protesto, toplantı ve gösteri yapılabilmesinin" mevcut durumunu iyi ve çok iyi olarak değerlendirirken, CHP'lilerin %55'i kötü ve çok kötü olarak değerlendiriyor ama bu seçmen grubu içerisindeki kuvvetli bir azınlık da durumu iyi olarak değerlendiriyor (Tablo 1). Keza ideolojik spektrumun solundan sağına gidildikçe protesto hakkının mevcut durumuna dair değerlendirmelerin olumluğa döndüğünü görüyoruz. Parti aidiyetine göre farklılaşmayı "olağanüstü koşullar sırasında hükümet protesto, toplantı ve gösterileri engellemeyecek" ifadesine verilen cevaplarda da gözlemlemekteyiz. Tablo1'in gösterdiği üzere bu ifadeye katılıyorum ve kesinlikle katılıyorum diyenler AKP'ye oy vermiş yurttaşlar arasında %85'i bulurken, CHP'ye oy verenlerin %44'ü aynı fikirdedir.

Genel olarak, katılımcılar arasında destekledikleri partije göre yasaklara karşı tavırlarda farklılaşma olsa da yukarıda altını çizdiğimiz üzere, ortaya çıkan resmin katılımcılar arasında yasaklara karşı yaygın bir destek olduğunu söyleyebiliriz. Öyle ki yasak gereklərini arasında en partizan motivasyonlu ve böylelikle "politik" olarak, değerlendirebilecek olan "hükümetin politikalarını eleştirmeye" bile ana muhalefet partisi CHP destekçilerinin neredeyse yarısı tarafından protesto yasaklamak için uygun bir sebep olarak görülmektedir. Yasaklar, özellikle trafik, kamu sağlığı, ya da güvenlik gibi "politik olmayan" şeklinde yorumlanabilecek bir gerekçeye dayandırıldığında bütün parti destekçilerinden geniş destek almaktadır. Bunların yanında "toplumun ahlaki hassasiyetlerini rahatsız eden içerik" gibi her yöne çekilebilecek bir gerekçe CHP destekçilerinin büyük çoğunluğu tarafından (%71) protesto yasaklamak için uygun görülmektedir (bkz. tablo 1).

Tablo 1: AKP ve CHP Destekçilerinin Protesto Yasaklarına Dair Görüşleri

	AKP	CHP
Bariçil protesto yapılabilmesinin mevcut durumunu iyi/çok iyi buluyorum	% 80	% 40
Olağanüstü koşullar altında hükümet protestoları engelleyebilir/kesinlikle engelleyebilir	% 85	% 44
Protesto hükümetin politikalarını eleştiriysa yasaklanabilir/kesinlikle yasaklanabilir	% 75,8	% 49,6
Protestonun toplumun ahlaki hassasiyetlerini rahatsız eden içeriği varsa yasaklanabilir/kesinlikle yasaklanabilir	% 92,5	% 71,6
Protesto kamu sağlığı sebebiyle yasaklanabilir/kesinlikle yasaklanabilir	% 80,7	% 72,47
Protesto trafiği engelliyorsa yasaklanabilir/kesinlikle yasaklanabilir	% 86,8	% 74,7
Protestonun halkın güvenliğini tehditeye atacağı düşünülyorsa yasaklanabilir	% 96,9	% 89,8
Protestolara polisin müdahalesi uygun seviyede/ daha çok olmalı	% 82,05	% 61,79
Polis müdahale olduğu durumlarda vatandaşla karşı adil ve tarafsız davranışmaktadır (katılıyorum/kesinlikle katılıyorum)	% 89,2	% 71,6

Son olarak, protestolara polis müdahalelerine karşı tavırlarda vatandaşların parti kimliklerine göre bir farklılaşma olup olmadığına baktığımızda şunu görüyoruz: AKP (%63,47) ve MHP (%62,07) destekçileri ağırlıklı olarak mevcut polis müdahale düzeyini uygun bulmaktadırken, bu partilerden ciddi bir azınlık daha çok polis müdahale olması gerektiğini düşünmektedir (sırasıyla %18,6

397 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavırları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

ve %16,29). CHP ve HDP destekçilerinin yaklaşık %35'i daha az polis müdahalesi olması gerektiğini düşünüyorlar. Gene de bu partilerin destekçileri arasında da mevcut polis müdahale düzeyini uygun bulanlar ve polisin daha çok müdahale etmesi gerektiğini düşünenlerin toplamı çoğunluğu oluşturmaktadır. Buna ek olarak, katılımcılara polisi adil ve tarafsız bulup bulmadıklarını sorduğumuz AKP destekçilerinin neredeyse oybirliği ile polisi tarafsız ve adil gördüklerini söylediklerini görüyoruz. Bu oran CHP ve HDP destekçileri için daha düşük, gene de bu partilerin destekçilerinin de büyük çoğunluğu (%70'den fazlası) bu tespite katılıyorlar. Kısacası, parti kimliği/aydiyetinin önemi ve tabii partilerin iktidarda veya muhalefette olmasının yarattığı farka dair işaretler görünür olsa da bu fark, protesto hakkına dair tutarlı bir özgürlükü ortamın ve anlayışın olmadığı bir zemin üzerinde gerçekleşiyor. Muhalif yurttaşların önemli bir kesimi protesto hakkını temel bir hak olarak tutarlı bir şekilde savunmaktan uzak kalıyor.

Sonuç ve Tartışma

Yukarıda bulgularını tartışıtığımız anket çalışmamız, literatürde yeni ele alınmaya başlanmış ve özellikle Türkiye bağlamında çalışmamış bazı soru ve alanları yeni empirik veri ışığında değerlendirmektedir. Bu verilere bakarak, Türkiye'de protestonun olağan bir siyasal katılım biçimi olarak anlaşılmadığını ve gündelik siyasetin *normal* işleyişinin parçası olarak görülmekten uzak olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de en çok protestonun olduğu ve sivil toplumun en örgülü olduğu il olan İstanbul'da bile halkın büyük çoğunluğu protestolara katılmamaktadır. Protesto hakkının önemi yurttaşlar tarafından teslim edilse de söz konusu protestoların farklı gerekliliklerle kısıtlanması İstanbulluların büyük çoğunluğu tarafından desteklenmektedir. Özellikle ifade özgürlüğünün üç farklı vechesi olan eleştirel haber yapma, sosyal medyada hükümeti eleştirmeye ve protesto düzenleme haklarının belli şartlarda kısıtlanabileceğine dair görüşler paralellik göstermektedir. Bu bakımından devletin temel hakları kısıtlamak için kullandığı olağanüstü hal söylemlerinin halk nezdinde bir karşılık bulduğu söylenebilir. "Mobil OHAL yönetimi" olarak adlandırılan (Arslanalp ve Erkmen, 2020a), resmi OHAL dönemi dışında da OHALvari argümanlarla hakların sınırlanırılması pratığının İstanbullu yurttaşların ciddi bir çoğunluğunu rahatsız etmediğini görmekteyiz. Zira bu tür yasaklamalar için kullanılan söylemler partileri aşan bir şekilde desteklenmektedir. Bu anlamda mevcut otoriter protesto yönetim rejiminin de İstanbulluların çoğunluğundan tepki görmediğini gözlemlemekteyiz.

Bu bulgunun ışığında makalenin başında ele aldığımız baskı-muhalefet bağı üzerine bazı çıkarımlarda bulunmak da mümkün. Baskı-muhalefet bağı üzerine tartışmalardan biri, daha önce ele aldığımız üzere, protestolara

yönelik baskı ve şiddetin belli koşullarda geri tepmesi (*backlash*) sonucunda protestolara yol açtığı argümanıdır. Bu tür bir karşı mobilizasyonu tetikleyen en önemli mekanizmalardan biri, baskının haksız ya da gayri-meşru görülmesi, hatta halk nezdinde ahlaki şoka yol açmasıdır. Türkiye'deki baskıcı protesto yönetim rejiminin, İstanbul halkın çoğunluğu tarafından baskıcı olarak nitelendirilmemesi, hak ihlali olarak görülmemesi hatta desteklenmesi, bu türden bir tepki mobilizasyonu ihtimalini imkânsız kılmasa da zorlaştırmaktadır diyebiliriz. Halkın siyasal pratигine baskı karşısında tepkisizlik olarak yansidiгını düşündüğümüz bu toplumsal yönelimlerin, literatür bölümünde de tartıştığımız üzere, devletin baskı pratiklerini de etkilediгını düşюnebiliriz. Bu tepkisizliğin sonuçlarından biri, devlet aktörleri için protestolara yönelik şiddetin ve baskının siyasal maliyetinin düşmesidir. Dolayısıyla baskının artmasında halkın protestolara dair yönelimlerinin kolaylaştırıcı bir rol oynadığı düşюnebilir. Kısacası, protestoların baskılanması açısından Türkiye'nin otoriter rejimi, elverişli bir kamuoyu ortamı içerisinde hareket etmektedir.

Öte yandan kamuoyunun protesto hakkı ve yasaklarına yönelik yekpare bir tutumu olduğunu da söylemek güç. Her ne kadar protestoların kısıtlanmasına dair genel sorularda parti farklarını aşan bir mutabakat olsa da protestoların konusu, protestocuların kimliği ve yurttaşların siyasal aidiyetlerine göre protesto yasaklarına dair yönelikler farklılık göstermektedir. Bu bulgu, siyasal aidiyetlerin birçok konudaki bireysel algı ve tutumları belirlediгine dair araştırmalarla uyumludur (Achen ve Bartells, 2017). Beklenebileceği üzere muhalefet partilerinin destekçileri protesto özgürlüğünün mevcut durumunu daha olumsuz değerlendirmekte, polisin daha az müdahale etmesi gerektiğini söyleyenlerin oranı bu parti destekçileri arasında daha fazla görülmektedir. Yukarıda belirttiгimiz üzere, Kürt meselesi veya LGBT hakları gibi konularda protesto yapma özgürlüğüne dair tutumlar, siyasal aidiyetegöre farklılaşmaktadır. Parti kimliklerinin belli toplumsal fay hatlarının farklı taraflarındaki toplumsal kimlikleri temsil ettiгi ve yeniden ürettiгini göz önünde bulundurduğumuzda, bu fay hatları üzerine oturan meselelerde bu türden bir ayırmada Edwards ve Arnon'un (2019) dış grup olarak görülen protestocuların bastırılmasının desteklendiгiyle ilgili bulgularıyla uyumludur. Bununla birlikte çevre, kadın hakları ve ekonomik haklar gibi konularda protesto yapma özgürlüğüne partileri (ve fay hatlarını) kesen bir destek bulunmaktadır. Kısacası, söz konusu toplanma ve gösteri hakkının uygulanması olduğunda İstanbul halkın gözünde bütün yurttaşlar birbiriley eşit görülmektedir ve devletin protestolara hukuki ve polisiye müdahaleleri kamuoyunda farklı derecelerde destek bulmaktadır. Bu bulgunun önemli sonuçlarından birinin devletin bazı protestolara daha kolay ve şiddetli müdahalede bulunabilmesi olduğunu tahmin edebiliriz. Nitekim

399 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavırları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

2021'in Temmuz ayında İstiklal Caddesi'nde peş peşe gerçekleşmiş LGBT hakları üzerine olan Onur Yürüyüşü ve kadın hareketinin başını çektiği İstanbul Sözleşmesi üzerine olan protestolara olan müdahalelerdeki fark bunun bir yansımıası olarak görülebilir.

Bunun yanında, parti ayrımlarını kesen konulardaki protesto özgürlüğüne yönelik tutumların dahi devlet pratikleri tarafından şekillenebildiğini düşünebiliriz. "Kadın hakları konusunda barışçıl eylem yapılabilir mi?" sorusuna farklı partilerin destekçisi olan anket katılımcıları arasında %90'ı aşan bir oranla destek verilirken kadınlar günü yürüyüşünün yasaklanması uygun bulanlar AKP ve MHP destekçisi katılımcılar arasında %40'ları bulmuştur. Bu oran başka yasaklara verilen destek oranlarından çok daha düşük olmakla birlikte, kadın hakkı konusundaki protesto özgürlüğüne soyut düzlemde verilen destegin söz konusu belli bir protesto olduğunda aynı derece gerçekleştmediğini göstermektedir. Katılımcıların en azından ciddi bir kısmı destekledikleri partinin/hükümetin aldığı yasaklama kararının arkasında durmaktadır ve değerlendirmelerini partiden/hükümetten aldığı işaretlere göre şekillendirmektedir.

Türkiye gibi siyasal kutuplaşmanın yüksek olduğu yerlerde haklara ve özgürlülere dair kamuoyu tutumlarının bu kutuplaşma tarafından şekillenmesi beklenebilir. Kutuplaşma-otoriterleşme ilişkisini inceleyen çalışmaların vurguladığı noktalardan biri kutuplaşmanın arttığı ortamlarda farklı yurtaş gruplarının karşı kamptan addettikleri grupların haklarının çiğnenmesine karşı duyarsızlaşmaları ve bu hak ihlalleri nedeniyle iktidardan desteklerini çekmiyor olmalarıdır (Somer vd, 2021; Svolik, 2019). Ankete katılanlardan Türkiye'deki demokrasi seviyesini orta ve üstünde görenlerin medya, sosyal medya ve protesto özgürlüklerinin ülkedeki durumunu iyi ve çok iyi olarak nitelendirmesini böyle bir siyasal ortamın sonucu olarak yorumlayabileceğimizi düşünüyoruz. Dolayısıyla Türkiye gibi popülist bir iktidar altında seçimli otoriter rejime dönüşmüş (Somer vd, 2021; Sözen, 2020) bir ülkede, temel haklara dair kamuoyu yöneliklerinin otoriterleşme sürecine zemin hazırlayan faktörler olduğu kadar, bu popülist otoriterleşme süreci tarafından şekillendiğinin de altın çizmek istiyoruz. Bahsettiğimiz seçimli otoriterleşme sürecinin önemli veçhelerinden biri iktidarın medya üzerindeki kontrolünü artırması ve ana akım medyanın önemli bir kısmının rejimin gündemine girmesidir (Yeşil, 2018). Bununla bağlantılı olarak iktidar kontrolündeki medyanın iktidarın söylemlerini yayma ve güçlendirme rolünü (mesela bkz. Rozenas ve Stukal, 2019; Stockman ve Gallagher, 2011; Yağcı ve Oyat, 2020) hatırlamak önemlidir. Bu bağlamda, haklara ve yasaklara dair ortaya çıkan özgürlükü olmaktan uzak bu yöneliklerin yine kısmen (ve belki de büyük ölçüde) otoriterleşme sürecinden kaynaklandığı sonucuna varılabilir. Bunun yanında parti bağlarının da yurtaş yöneliklerini

şekillendirebileceğini hesaba katmak gereklidir. Anketimizdeki iktidar ve muhalefet partilerini destekleyen vatandaşlar arasındaki yönelim farklıları bunların bir dışavurumu da olabilir. Bu çok yüzlü ilişkinin araştırmacılara üzerinde daha çok çalışılmayı bekleyen bir alan sunduğunu düşünüyoruz.

Sonuç olarak, araştırmamızın işaret ettiği önemli sorulardan biri kamuoyu yönelimlerinin genel olarak otoriterleşme sürecinde ve spesifik olarak önemli demokratik haklardan biri olan protesto hakkının sınırlanırılması ve erozyona uğratılması sürecinde oynadığı rol üzerinedir. Dinamik bir alan olan protesto alanının devlet ve protestocular arasındaki etkileşim kadar, bu iki aktörün kamuoyuyla etkileşimi üzerinden de şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu etkileşimin anlık ve durumsal faktörler yanında, daha kalıcı ve uzun süreli yönelimler/tavrılar zemininde de şekillenmeye olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle polise dair genel pozitif algı, hak kısıtlamalarına karşı genel tolerans gibi yönelimlerin başka çalışmalarında da gösterildiği üzere Türkiye'de kamuoyunun devletin kurumlarına karşı tutumunu ve devlet-toplum ilişkisinin tarihsel dinamiklerini yansıttığı düşünülebilir. Fakat çalışmamız olağanüstü hal söylem ve uygulamalarının yaygın olduğu pandemi koşullarında yapıldığı için bulgularımızı farklı dönemlerde yapılacak benzer bir çalışmaların bulgularıyla karşılaştırmak doğru olacaktır.

Sonnotlar

1 Bu makalenin dayandığı araştırma Boğaziçi Üniversitesi 13661 numaralı Bilimsel Araştırma Projesi desteği ve Özyegin Üniversitesi tarafından desteklenmiştir. Ali O. İlhan, Can Selçuki, Hasan Tekgür ve Alper Yağız'ya bu makalede kullandığımız anketin tasarımları, uygulanması ve incelenmesi sırasında yardımlarından dolayı teşekkür ederiz. Ünsal Doğan Başkır ve iki anonim hakeme de makaleyi geliştirerek son halini vermemizi sağlayan değerli katkıları için minnettarız.

2 Bu yasakların Earl (2003) ve Oberschall (1973)'ın "channelling" olarak adlandırdığı ve üzerine çok daha az araştırmanın olduğu baskılama yöntemlerine yakın olduğunu düşünebiliriz. Bu baskı tipi daha dolaylı yollarla protestonun kullanabileceği kaynakları (protesto formları, mekân, zaman, katılımcılar, mali kaynaklar) kısıtlamaya çalışan eylemleri içeriyor (Earl, 2003: 48).

3 Ya da muhalefet-baskı bağı (dissent-repression nexus) (Davenport, 2007).

4 Mesela "bugüne kadar yasal bir protesto ya da boykota katıldınız mı" sorusuna evet diyenlerin oranı Fransa'da %48 ve Danimarka'da %40 iken bu oran Japonya'da %12'dir (Dalton, 2014: 54).

401 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavrıları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

5 Bu oranlar protesto katılımlını ölçen sorunun nasıl sorulduğuna göre farklılık gösterir (Dalton, 2014: 47). Örneğin, soru bizim anketimizde sorulduğu gibi zaman kısıtı ile sorulduğunda (son iki yılda protestoya katıldınız mı?) oranlar düşmektedir. Dalton (2014), hem “geçen sene içinde” hem de “son beş sene içinde” şeklinde sorulmuş soruların sonuçlarını sunuyor. Mesela soru “geçen sene içinde” olarak sorulunca oranlar İngiltere’de %2, Amerika’da %6 ve Fransa’da %17’ye iniyor.

6 Örnek olarak Bolivya %19,5, Peru %18,4, Arjantin %16,8; Kolombiya %10,9, Venezuela %9,6, Uruguay %9,3, Meksika %8,3, Şili %7,9.

Kaynakça

Achen C H ve Bartels L M (2017). *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton University Press.

Alper E (2019). *Jakobenlerden Devrimcilere: Türkiye'de Öğrenci Hareketlerinin Dinamikleri 1960-1971*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayıncıları.

Arslanalp M ve Erkmen T D (2020a). Mobile Emergency Rule in Turkey: Legal Repression of Protests during Authoritarian Transformation. *Democratization*, 27(6), 947-969.

Arslanalp M ve Erkmen T D (2020b). Repression without Exception: A Study of Protest Bans during Turkey's State of Emergency (2016-2018). *South European Society and Politics*, 25(1), 99-125.

Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Spatial Reason of the State: the Role of Space in Protest Repression in Turkey. *Territory, Politics, Governance*, doi: [10.1080/21622671.2022.2033640](https://doi.org/10.1080/21622671.2022.2033640)

Atak K (2017). Vanguards of Violation: Freedom of Assembly and Notes on the Turkish Political Regime. İçinde: B. Başer ve A E Öztürk(der), *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, London: I.B. Tauris, 189–212.

Atak K ve Bayram I (2017). Protest Policing alla Turca: Threat, Insurgency, and the Repression of Pro-Kurdish Protests in Turkey. *Social Forces*, 95, 1667–1694. doi:[10.1093/sf/sow029](https://doi.org/10.1093/sf/sow029).

Atak K ve della Porta D (2016). Popular Uprisings in Turkey: Police Culpability and Constraints on Dialogue-oriented Policing in Gezi Park and Beyond. *European Journal of Criminology*, 13, 610–625. doi:[10.1177/1477370816636902](https://doi.org/10.1177/1477370816636902).

Auyero J (2007). *Routine Politics and Violence in Argentina: The Gray Zone of State*

Power, Cambridge: Cambridge University Press.

Aytaç S E, Schiumerini L ve Stokes S (2018). Why Do People Join Backlash Protests? Lessons from Turkey. *Journal of Conflict Resolution*, 62(6), 1205–1228.

Bakiner O (2017). How Did We Get Here? Turkey's Slow Shift to Autoritarianism. İçinde: B Başer ve A E Öztürk(der), *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, London: I.B. Tauris, 189–212.

Başer B ve Öztürk A E (der) (2017). *Authoritarian Politics in Turkey: Elections, Resistance and the AKP*, London: I.B. Tauris.

Bezci E B ve Öztan G G (2016). Anatomy of the Turkish Emergency State: A Continuous Reflection of Turkish Raison d'état between 1980 and 2002. *Middle East Critique*, 25(2), 163–179.

Boykoff J (2007). Limiting Dissent: The Mechanisms of State Repression in the USA. *Social Movement Studies*, 6(3), 281–310. doi:[10.1080/14742830701666988](https://doi.org/10.1080/14742830701666988).

Candaş A ve Yılmaz H (2014). The Paradox of Equality: Subjective Attitudes Towards Basic Rights in Turkey. İçinde: Rodriguez, C et al. (der) *Turkey's Democratization Process*, New York: Routledge, 330–344.

Cumhuriyet (11/02/2021). Beyazıt Meydanı'nda açıklama yapmak isteyen akademisyenlere engel: Yürüyerek okudular. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/beyazit-meydaninda-aciklama-yapmak-isteyen-akademisyenlere-engel-yuruyerek-okudular-1813004>, Son Erişim Tarihi, 22/03/2022.

Çelik Russell Ö (2016) 'Türkiye'de Seçime ve Geleneksel Olmayan Siyasal Faaliyetlere Katılımı Etkileyen Bireysel Seviye Faktörler, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 71(2), 437–463.

Çetinkaya Y D (2004) *1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, İstanbul: İletişim Yayıncılığı.

Curtice T B ve Behlendorf B (2021). Street-Level Repression: Protest, Policing, and Dissent in Uganda. *Journal of Conflict Resolution*, 65(1), 166–194.

Dalton R J (2014). *Citizen Politics : Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, 4th Edition, United States: CQ Press.

Davenport C (2007). State Repression and Political Order. *Annual Review of Political Science*, 10(1), 1–23.

403 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavırları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

Della Porta D ve Reiter H (der) (1998). *Policing Protest: The Control of Mass Demonstrations in Western Democracies.*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Earl J (2003). Tanks, Tear Gas, and Taxes: Toward a Theory of Movement Repression. *Sociological Theory*, 21, 44–68. doi:[10.1111/1467-9558.00175](https://doi.org/10.1111/1467-9558.00175).

Earl J (2011). Political Repression: Iron Fists, Velvet Gloves, and Diffuse Control. *Annual Review of Sociology*, 37. doi:[10.1146/annurev.soc.012809.102609](https://doi.org/10.1146/annurev.soc.012809.102609).

Edwards P ve Arnon D (2021). Violence on Many Sides: Framing Effects on Protest and Support for Repression. *British Journal of Political Science*, 51, 488–506. doi:[10.1017/S0007123419000413](https://doi.org/10.1017/S0007123419000413).

Esen B ve Gümüşçü Ş (2016). Rising Competitive Authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581–1606. doi:[10.1080/01436597.2015.1135732](https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1135732).

Francisco R (2004). After the Massacre: Mobilization in the Wake of Harsh Repression. *Mobilization: An International Quarterly*, 9, 107–126. doi:[10.17813/maiq.9.2.559246137656n482](https://doi.org/10.17813/maiq.9.2.559246137656n482).

Gümrükçü S B (2014). *Reconstructing a Cycle of Protest: Protest and Politics in Turkey*. (Basılmamış Doktora Tezi). Zurich: University of Zurich.

Gümrükçü S B (2021). Ideology, Discourse, and Alliance Structures: Explaining Far-Right Political Violence in Turkey in the 1970s. *Terrorism and Political Violence*, 1–15. doi:[10.1080/09546553.2021.1895121](https://doi.org/10.1080/09546553.2021.1895121).

Haerpfer C, Inglehart R, Moreno A, Welzel C, Kizilova K, Diez-Medrano J, M Lagos, P Norris, E Ponarin ve B Puranen (der) (2020). World Values Survey: Round Seven – Country-Pooled Datafile. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat [Version: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>].(Erişim: 4 Eylül 2021).

Kalaycıoğlu E (1994). Unconventional Political Participation in Turkey and Europe: Comparative Perspectives, *II Politico*, 59(3), 503–524.

Kalaycıoğlu E (2008). Türkiye'de Demokrasi'nin Pekişmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu. İçinde: Yazıcı, S vd. (der), *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan*, Ankara: Yetkin Yayıncıları, 247–277.

Koca A E (2015). *Düzen ve Kargaşa Arasında Toplumsal Eylem Polisiği: Polis Açısından Gezi Olayları*. Ankara: Atıf Yayıncıları.

Lichbach M I (1987). Deterrence or Escalation? The Puzzle of Aggregate Studies of Repression and Dissent. *Journal of Conflict Resolution*, 31(2), 266–297.

McAdam D (1999 [1982]). *Political Process Model and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press.

McPhail C ve McCarthy J D (2005). Protest Mobilization, Protest Repression, and Their Interaction. İçinde: Davenport, C, Johnston, H, and Mueller, C (der). *Repression and Mobilization*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 3–32.

Moseley M W (2015). Contentious Engagement: Understanding Protest Participation in Latin American Democracies. *The Journal of Politics in Latin America*, 7(3), 3–48.

Oberschall A (1973). *Social Sonflict and Social Movements*, Englewood Cliffs., N.J.: Prentice-Hall.

Opp K D ve Roehl, W (1990). Repression, Micromobilization, and Political Protest. *Social Forces*, 69, 521–547. doi:[10.1093/sf/69.2.521](https://doi.org/10.1093/sf/69.2.521).

Robertson G (2010). *The Politics of Protest in Hybrid Regimes: Managing Dissent in Post-Communist Russia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rozenas A ve Stukal, Denis (2019). How Autocrats Manipulate Economic News: Evidence from Russia's State-Controlled Television. *Journal of Politics*, 81(3), 982-996.

Stockman D ve Gallagher, M E (2011). Remote Control: How the Media Sustain Authoritarian Rule in China. *Comparative Political Studies*, 44(4), 436-467.

Somer M, McCoy J L ve Luke R E (2021). Pernicious Polarization, Autocratization and Opposition Strategies. *Democratization*, 28(5), 929-948.

Sözen Y (2020). Studying Autocratization in Turkey: Political Institutions, Populism, and Neoliberalism. *New Perspectives on Turkey*, 63, 209–235. doi:[10.1017/npt.2020.26](https://doi.org/10.1017/npt.2020.26).

Svolik M W (2019). Polarization versus Democracy. *Journal of Democracy*, 30(3), 20-32.

Tilly C (1978). *From Mobilization to Revolution*, Reading: Addison-Wesley.

Turan Ö (2019). *1968: İsyancılık, Özgürlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (2021). *Sokağı Kapatmak: Toplanma ve Gösteri Özgürlüğüne Yönelik İhlaller (2015-2019)*, Ankara: Türkiye İnsan Hakları Vakfı.

405 Arslanalp M ve Erkmen T D (2022). Yurttaşlar Protesto Hakkını ve Yasaklarını Nasıl Değerlendiriyor? İstanbul'da Yurttaş Tavrıları Üzerine Bir Anket Çalışmasının Söyledikleri. *Mülkiye Dergisi*, 46 (2), 372-406.

Üskü'l Z (1988). Türkiye'de Sıkıyönetim Uygulamaları Üzerine Notlar. *Toplum ve Bilim*, 42, 85–104.

Uysal A (2016). 90'ların Baskı Kışkıtında Sokak Siyaseti: Zaman, Mekân ve Örgütler. İçinde: Uysal, A. (der) *İsyan, Şiddet, Yas: 90'lar Türkiye'sine Bakmak*. Ankara: Dipnot.

Uysal A (2017). *Sokakta Siyaset: Türkiye'de Protesto Eylemleri, Protestocular ve Polis*, İstanbul: İletişim Yayıncıları.

Yağcı A ve Oyvat C (2020). Partisanship, Media and the Objective Economy: Sources of Individual-level Economic Assessments. *Electoral Studies*, 66, 102-135. doi:[10.1016/j.electstud.2020.102135](https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102135).

Yeşil B (2018). Authoritarian Turn or Continuity? Governance of Media through Capture and Discipline in the AKP Era. *South European Society and Politics*, 23 (2), 239-257.

Yoncu D (2014). Türkiye'de Bir Yönetim Biçimi Olarak Mekânsal Ayışma: Tehlikeli Mahalleler, Olağanüstü Hal ve Militarist Sınır Çizimi. İçinde: Candan, AB ve Özbay, C (der), *Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açıılımlar*, İstanbul: Metis.